

1924 Anayasasında Anayasanın Üstünlüğü İlkesi: Sınırlamayan Sınırlar

The Principle of Constitutional Supremacy in 1924 Constitution:
Ineffective Borders

Av. Abidin Kadir İNCE*

ÖZ

1924 Anayasası'nın yapımına hakim olan temel ilke, Milli Mücadele yıllarında da benimsenmiş olan parlamentonun üstünlüğü ilkesi olmuştur. Bununla birlikte, anayasanın 103. maddesinde anayasanın üstünlüğü ilkesine de yer verilmiştir. Bu maddeyle birlikte anayasanın hiçbir maddesinin işlerlikten alıkonamayacağı ve hiçbir kanunun anayasaya aykırı olamayacağı ifade edilmiştir. Anayasayı yapan kurucu iktidar, anayasanın üstünlüğünün denetlenmesi hususunda yargı organlarını yetkili kılmayarak bu konunun siyasi organlar tarafından denetlenmesini kabul etmiştir. Ancak, kurucu iktidar tarafından benimsenen siyasi denetim modeli, anayasal denetimin etkin bir şekilde gerçekleşmesine elverişli bir yapıya sahip değildir. Anayasanın üstünlüğü ilkesinin bu şekilde etkin bir denetim mekanizmasına bağlanamayışının sonucu olarak 1924 Anayasası, devlet iktidarını sınırlayabilmekten yoksun bir niteliğe sahip olmuştur. Bu çalışmada ise

* Amasya Barosu.

E-posta: abidinkadirince@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7673-3222.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 15.04.2022 / Kabul/Accepted: 05.06.2022.

Atıf/Cite as: Abidin Kadir İnce, "1924 Anayasasında Anayasanın Üstünlüğü İlkesi: Sınırlamayan Sınırlar", EBYÜ-HFD, C. 26, S. 1, Haziran 2022, (233-290).

1924 Anayasası'nın kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi konusunda yargısal denetim modelini benimsemediği ve benimsenen siyasi denetim modelinin ise etkin bir denetim modeli olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu durumun 1924 Anayasasının niteliği üzerinde yarattığı etki de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası, Parlatentonun Üstünlüğü İlkesi, Anayasasının Üstünlüğü İlkesi, Anayasal Denetim, Anayasalcılık.

ABSTRACT

The basic principle that dominated the making of 1924 Constitution was the principle of parliamentary supremacy, which was also adopted during the years of the national struggle. At the same time, the principle of constitutional supremacy was also included in article 103 of the constitution. With this article, it has been stated that no article of the constitution can be prevented from functioning and no law can be unconstitutional. The constituent power that made the constitution did not authorize the judicial organs to review the constitutional supremacy, and accepted that this issue be reviewed by the political organs. However, the political review model adopted by the constituent power did not have a conducive structure for effective constitutional review. As a result of the inability of the principle of constitutional supremacy to be connected to an effective review mechanism in this way, 1924 Constitution had lack of the ability to limit the state power. In this study, it has been tried to show that 1924 Constitution did not adopt the judicial review model for the constitutional review of laws and the adopted political review model was not an effective review model. In addition, the effect of this situation on the quality of 1924 Constitution was also examined.

Keywords: 1924 Constitution, The Principle of Parliamentary Supremacy, The Principle of Constitutional Supremacy, Constitutional Review, Constitutionalism.

GİRİŞ

Bir hukuk kuralını din, ahlak ve görgü gibi diğer beşeri davranış kurallarından ayıran ve aynı zamanda hukuk kuralının en temel özelliklerinden biri olan unsur, devletin yetkili organları tarafından uygulanacak bir

yaptırıma bağlanmış olmasıdır¹. Hukuk kurallarına uymayan kişiler devletin cebri yüzüyle veya bir diğer deyişle zorlama gücüyle karşı karşıya kalır. Bu nedenle yaptırım tehdidi, hukuk kurallarına uyma noktasında en caydırıcı etmendir. Yaptırıma bağlanmamış bir kuralın, hukuk kuralı olup olmadığı öğretide tartışmalı olmakla birlikte² bu türdeki kuralların hukuk kuralı olduğu kabul edilse dahi yaptırıma bağlanmamış olmalarının kuralın uygulamadaki etkinliğini zedeleyeceğine şüphe yoktur³. Bununla beraber, bir hukuk kuralı yaptırıma bağlanmış olsa dahi kurala uyulup uyulmadığının etkin bir şekilde denetlenmemesi halinde de hukuk kuralının etkinliği zarar görecektir. Kısacası, bir hukuk kuralının yaptırıma bağlanmaması veya yaptırıma bağlandığı halde etkin bir denetim mekanizması kurulmaması uygulama açısından benzer sonuçlar doğurmaktadır. Her iki durum da hukuk kuralının etkin bir şekilde uygulanmasına engel olmaktadır. Bu nedenle bu türdeki düzenlemeler uygulayıcının inisiyatifine kalmış bir temenniye ifade eder hale gelmektedir. Söz konusu niteliğe sahip anayasa kuralları ise hukuki önemini kaybederek iktidarın siyasi meşruiyetinin seçmenler nezdinde denetlenmesine yarayabilecek veya devlet iktidarına yol gösterebilecek program ilkeler haline dönüşmektedir.

Makalemizin konusu olan ve anayasanın üstünlüğü ilkesini düzenleyen 1924 Anayasası'nın 103. maddesi de anlatmış olduğumuz nedenlerden ötürü, eksik düzenlenmiş yapısıyla anayasanın üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesi noktasında sorun yaratmıştır. 103. maddenin yaptırıma bağlanmaması ve etkin bir denetim mekanizmasına sahip olmayışı, anayasanın üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesine engel olmuştur. Bu iddianın kanıtlanması çalışmamızın temel amacıdır. Bu doğrultuda, makalemizin ilk bölümünde anayasal denetim, anayasanın üstünlüğü ilkesi gibi makalemiz açısından önemli olan temel kavramlar tanımlanmaktadır. Daha sonra ikinci bölümde, 1924 Anayasası döneminde yargı organları tarafından anayasal denetim yapılıp yapılamayacağı sorunu incelenmiştir.

1 Kemal **Gözler**, *Hukuka Giriş*, 13. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2016, s. 33-34; Ömer **Anayurt**, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 19. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2019, s. 37-38; Adnan **Güriz**, *Hukuk Başlangıcı*, 12. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara 2009, s. 18

2 Yaptırımsız hukuk kuralları sorunu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Kemal **Gözler**, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, (Baskı Sayısı Belirtilmemiş), US-A Yayınevi, Ankara 1998, s. 47-51; **Gözler**, *Hukuka Giriş*, s. 366-370.

3 **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na Münafı Ahkamı İhtiva Eden Kavanin Hakkında Kazai Murakabe Meselesi", *Çeviri Yazı: Kerim Akar, Yasama Dergisi*, S. 43, 2021, s. 115.

Bu sorun o dönemde öğretilerde ve içtihatlarında tartışma yaratan bir konu olmuştur. Tarafların argümanları çerçevesinde konu değerlendirilmiş ve 1924 Anayasası'nın anayasal denetim konusunda yargı organlarını yetkilendirmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ardından üçüncü bölümde, 1924 Anayasası dönemindeki anayasal denetim mekanizmaları ve bunların etkinliği incelenmiştir. İncelememiz sonucunda 1924 Anayasası tarafından benimsenen siyasi denetim modelinin anayasanın üstünlüğünü sağlamaya elverişli bir yapıda olmadığı görülmüştür. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise tüm bunların bir sonucu olarak 1924 Anayasası ontolojik açıdan değerlendirilmiştir. Anayasa'nın 103. maddesinde her ne kadar hiçbir kanunun anayasaya aykırı olamayacağı ifade edilmiş olsa da kanunların anayasaya uygunluğunun etkin bir denetim mekanizmasından mahrum oluşu, anayasa hükümlerinin yasama organı için bir sınırlama ifade etmesine engel olmuştur. 1924 Anayasası hükümlerinin anayasal denetimde ölçü norm olarak kullanılmaya uygun olmayan yapısı da dikkate alındığında 1924 Anayasası'nın devlet iktidarını sınırlamaya elverişli bir yapıya sahip olmadığı veya bir diğer deyişle ontolojik açıdan sahte bir anayasa olduğu sonucuna varılmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hukuk biliminde kavramların farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanması sebebiyle makalemizde kullanmış olduğumuz bazı temel kavramlara ilişkin açıklama yapma gereği doğmaktadır. Bu nedenle bu bölümde bazı kavramlar tanımlanmaya çalışılmıştır.

A. Anayasalcılık Fikri ve Anayasalar

Kişileri devlet iktidarının sahip olduğu büyük güçten korumaya yönelik olarak ilkçağlardan bu yana birçok fikir ileri sürülmüştür⁴. Devlet iktidarını sınırlayarak kişileri devletin keyfi davranışlarından korumaya yönelik bu fikirler, modern anlamda devletlerin doğuşundan itibaren siyase-

4 Recai G. Okandan, "Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 17, S. 1-2, 1951, s. 3-4; İlhan Arsel, "Asayiş-Anarşi-Despotizm veya İktidar ile Hürriyet Arası Denge", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 1, 1972, s. 77-79; Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, 8. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara 2010, s. 6-8.

tin en önemli sorunlarından biri haline gelmiş ve bu sorun sistematik olarak incelenmeye başlanmıştır⁵. Locke ve Montesquieu bu alandaki öncü isimlerden olmuştur⁶.

Aydınlanma felsefesiyle birlikte insanın özerk bir varlık olduğunun kabul edilişi ise insan üzerindeki başta dini ve siyasi olmak üzere her türlü vesayetin sorgulanmasına ve kişi özgürlüklerine dayalı siyasi düzen arayışlarına sebebiyet vermiştir⁷. Anayasalcılık ilkesini de bu arayışın bir sonucu olarak görmek mümkündür. Liberal ideoloji geleneğinin bir parçası olan anayasalcılık ilkesi, sınırlı devlet idealinin gerçekleşmesi ve keyfi devlet idaresinin önlenmesi için gerekli ilkeler bütününe ifade etmektedir⁸. Bu nedenle geniş anlamda anayasalcılık ilkesi, bir ilkeler demetine adını veren şemsiye bir kavramdır. Anayasanın üstünlüğü ilkesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi, çift meclis sistemi, federalizm, anayasa yargısı ve sair hususlar insan haklarıyla sınırlı devlet idealinin gerçekleşmesine yönelik olarak ileri sürülen çeşitli ilke ve mekanizmalardır⁹. Anayasalcılık ilkesi dar

-
- 5 **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 5-6; **Okandan**, Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar, s. 5.
Devlet iktidarının sınırlanmasının mahiyetine ilişkin çeşitli görüşler için bakınız: **Okandan**, Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar, s. 6-23.
Anayasal devlet fikrinin sosyolojik temelleri hakkında bilgi için bakınız: Mustafa **Çapa**, “Anayasal Devletin Ortaya Çıkışının Sosyo-Ekonomik Temelleri ve Anayasal Devlette Toplumsal Azınlıklar”, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, S. 2, 2018, s. 25-41.
- 6 Atilla **Yayla**, “Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler”, Liberal Düşünce Dergisi, S. 66, 2012, s. 14; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 10.
- 7 Tzvetan **Todorov**, Aydınlanma Zihniyeti, Çeviren Nüvit Bingöl, 1. Baskı, BGST Yayınevi, İstanbul 2019, s. 9-16; Kasım **Küçükalp**/Ahmet **Cevzici**, Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller, 5. Baskı, İSAM Yayınevi, Ankara 2018, s. 144-151.
- 8 Fuat **Gökçe**/Elif **Dölek**, “Anayasa Yargısı ve Demokrasi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 5, S. 6, 2018, s. 127; Mehmet **Turhan**, “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 50, S. 1, 1995, s. 408; Atilla **Yayla**, “Anayasa ve Devletin Sınırlanması”, Liberal Düşünce Dergisi, S. 66, 2012, s. 10; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 6; **Yayla**, Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, s. 13-14.
- 9 **Turhan**, Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi, s. 408; **Yayla**, Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, s. 14.

anlamda ise devlet iktidarının yazılı bir anayasa ile sınırlanması gerekliliğini ifade etmektedir¹⁰.

Anayasaların öğretide birçok farklı şekilde tanımlanıyor olması sebebiyle anayasa kavramı ile kastettiğimizin biçimsel anlamda anayasa olduğunu belirtmemiz gerekir. Yazılı bir anayasa ancak normlar hiyerarşisinin en tepesinde bulunduğu ve değiştirilmesi kanunlardan daha zor şartlara bağlandığı takdirde devlet iktidarını sınırlayabilir ki bu iki özellik aynı zamanda biçimsel anayasa tanımının da iki asli özelliğidir¹¹. Biçimsel anlamda anayasa kavramının karşıtı olarak maddi anlamda anayasa anlayışı bulunmaktadır. Maddi anlamda anayasa anlayışına göre devlet iktidarını veya temel hakları düzenlemesi şartıyla yazılı olmasa dahi her kural maddi anlamda anayasadır¹². Örneğin, bu anlayışa göre kanun seviyesinde olsa dahi devlet iktidarını veya temel hakları düzenleyen bir hukuk kuralı (örneğin milletvekili seçim kanunu) maddi anlamda anayasayken; anayasada düzenlenmiş olmasına rağmen bir hukuk kuralı devlet iktidarını veya temel hakları düzenlemiyorsa (örneğin ormanlara ilişkin bir düzenleme) maddi anlamda anayasa değildir. Biçimsel anlamda anayasa anlayışına göre ise devlet iktidarına veya temel haklara ilişkin olsun ya da olmasın anayasada bulunan her hüküm biçimsel anlamda anayasadır.

Anayasalara ilişkin bir diğer tanımlama türü anayasanın değiştirilme koşullarını esas alan katı ve yumuşak anayasa ayrımıdır¹³. Katı anayasalar, değiştirilme şartlarının kanunların değiştirilme şekline daha zor olduğu anayasa türüdür¹⁴. Örneğin meclis, toplantıda bulunan üyelerin salt çoğunluğuyla kanun çıkarabilirken; anayasa değişikliği ancak meclis üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla gerçekleştirilebiliyorsa ortada katı bir anayasa bulunuyor demektir. Vermiş olduğumuz örnek dışında anayasa-

¹⁰ Kemal **Gözler**, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. 1, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2020, s. 145.

¹¹ **Gözler**, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. 1, s. 118; Ömer **Anayurt**, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2018, s. 98-99; İbrahim **Kaboğlu**, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 12. Baskı, Legal Yayınevi, İstanbul 2017, s. 10.

¹² **Anayurt**, *Anayasa Hukuku Genel Kısım*, s. 96-98; **Erdoğan**, *Anayasal Demokrasi*, s. 63; **Gözler**, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. 1, s. 118; **Kaboğlu**, s. 10.

¹³ **Erdoğan**, *Anayasal Demokrasi*, s. 55; Mehmet **Turhan**, "Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 33, S. 1, 1976, s. 66.

¹⁴ **Erdoğan**, *Anayasal Demokrasi*, s. 56; **Turhan**, *Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri*, s. 66; **Kaboğlu**, s. 11.

ların katılığını sağlamanın birçok farklı yolu bulunmaktadır. Anayasa değişiklikleri için referandum yapılmasının şart olması, anayasada değiştirilemez maddelerin bulunuşu, olağanüstü dönemlerde anayasaların değiştirilmesinin yasaklanması gibi hususlar anayasanın katılığını sağlayan diğer unsurlardır¹⁵. Yumuşak anayasalar ise katı anayasaların aksine değiştirilme şekillerinin adı kanunlardan farklı bir usule bağlanmamış olduğu anayasalardır¹⁶. Örneğin toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla kanun çıkarılabileceği gibi anayasa değişikliği de yapılabiliriyorsa söz konusu anayasa yumuşak bir anayasadır.

Bu konuda değinecek olduğumuz son ayırım ise yazılı ve yazısız anayasa ayırımıdır¹⁷. İsimlerinden de anlaşıldığı üzere yazılı anayasalar, anayasal kuralların anayasa adı altındaki belgelerde toplandığı sistemleri ifade ederken yazısız anayasalarda anayasal kurallar yazıya dökülmemiştir¹⁸. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin yazılı bir anayasası varken İngiltere'nin yazılı bir anayasası bulunmamaktadır.

Biçimsel anlamda anayasa olmanın iki temel şartını sağlamaması nedeniyle yumuşak veya yazısız olan anayasaların gerçek anlamda birer anayasa olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir çünkü söz konusu türdeki anayasalar devlet iktidarını sınırlayabilme gücünden mahrumdur. Bu nedenle çalışmamız boyunca aksini belirtmediğimiz sürece anayasa kavramını biçimsel anlamıyla kullanacağız.

B. Anayasal Denetim ve Şartları

Hukuk kurallarının, normlar hiyerarşisinin tepesinde bulunan anayasaya uygunluğunun denetlenmesi anlamına gelen anayasal denetim¹⁹,

¹⁵ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 130-134; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 56-57.

¹⁶ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 55; **Turhan**, Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri, s. 66; **Kaboğlu**, s. 11.

¹⁷ **Turhan**, Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri, s. 65-66; **Yayla**, Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, s. 15.

¹⁸ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 57-60; **Turhan**, Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri, s. 65; **Kaboğlu**, s. 12.

¹⁹ Hans **Kelsen**, "Anayasanın Yargısal Teminatı (Anayasa Yargısı)", Çeviren Yasin Sönmez, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 64, S. 3, 2015, s. 863; Alp **Kuran**, "Anayasanın Üstünlüğü ve Siyasi Rejimler", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 24, S. 1-2, 1959, s. 26; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 84.

anayasanın etkinliğini sağlayabilmenin başlıca yollarından birisidir²⁰. Anayasal denetim sayesinde ki anayasada düzenlenmiş olan temel haklarla sınırlı devlet iktidarı gerçekleştirilmektedir²¹. Anayasaya üstünlük tanınmasının nedeni anayasada tanınan değerlere aykırı işlemlerde bulunulmasını önlemekse²² doğal olarak bu durum anayasaya aykırı işlemlerin tespit edilip iptal edilmesini sağlayabilecek bir denetimi gerektirmektedir²³. Bir başka deyişle, anayasa yapımının bir abesle iştigal olmaması için anayasanın üstünlüğünün denetleniyor olması gerekmektedir. Bu nedenle anayasal denetimin anayasanın üstünlüğü ilkesinin mantıklı bir sonucu olduğunu ifade edebiliriz²⁴. Nasıl ki bir hukuk kuralının yapılmış olması toplumsal düzenin sağlanabilmesi için tek başına yeterli olmuyor ve poli-siyle, ordusuyla, mahkemesiyle kurala uymayanları cezalandırmak üzere bir yaptırım mekanizması kurulması gerekiyorsa; aynı şekilde, anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda yazılmış olan bir anayasanın varlığı da tek başına sınırlı devlet idealinin gerçekleşmesini sağlamaya yetmemektedir²⁵. Anayasanın üstünlüğü ilkesi anayasada ifade edilmiş olsa dahi bu durum anayasanın üstünlüğünü sağlamada tek başına yeterli olamayacaktır. Diğer hukuk kurallarında olduğu üzere anayasanın etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacak çeşitli mekanizma ve ilkelerin de benimsenmiş olması

²⁰ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 84; **Kelsen**, s. 860.

²¹ Cristian Letelier **Aguilar**, "Anayasal Denetimin Anayasal Demokrasideki Rolü", Anayasa Yargısı Dergisi, C. 34, 2017, s. 271; **Kelsen**, s. 908-909.

²² Yavuz **Atar**, "Anayasanın Bağlayıcılığı ve Üstünlüğü İlkesi ve Bu İlkenin Anayasada Yer Almasının Hukuki Sonuçları (Anayasa m. 11)", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, 1989, s. 182; **Turhan**, Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri, s. 64.

²³ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 81; **Kuran**, s. 34.

²⁴ Kadir **Dede**, "Anayasal Yargının Demokratik Meşruiyeti: Eleştiri ve Yanıtlar Üzerine Bir Değerlendirme", Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 1, 2014, s. 129; Kemal **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2020, s. 700; Erdoğan **Teziç**, Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Beta Yayınevi, Ankara 2001, s. 173.

Anayasal denetimin normlar hiyerarşisinden hareketle temellendirilmesi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Taylan **Barın**, "Farklı Coğrafya ve Sistemlerde Anayasa Yargısının Doğuşu", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, C. 5, S. 10, 2017, s. 163-167.

²⁵ Recai G. **Okandan**, "Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 33, S. 1-2, 1967, s. 6.

gerekir. Etkin denetimden yoksun bir anayasa, ancak bir temenniye ifade eder hale gelmektedir²⁶.

Anayasal denetim gerçekleştirilebilmesi ise iki temel şarta bağlıdır. İlk olarak, anayasal denetimin yapılabilmesi için anayasanın katı nitelikte olması gerekir²⁷. Buna anayasal denetimin şekli şartı diyebiliriz.

Yumuşak bir anayasanın varlığı halinde anayasal denetim yapılabilmesi mümkün değildir²⁸ çünkü adı anayasa olsa da niteliksel açıdan adi bir kanun olan bu sözde anayasalar, normlar hiyerarşisinde kanunlarla aynı basamakta yer almaktadır²⁹. Bundan ötürü herhangi bir kanunla yumuşak bir anayasadaki hükmün çatışması halinde “üst kanun alt kanunları ilga eder” kuralı değil; duruma göre “sonraki kanun önceki kanunları ilga eder” ya da “özel kanun genel kanunları ilga eder” kuralı uygulanmalıdır³⁰. Örneğin yumuşak bir anayasa olan 1921 Anayasasında icra vekilleri heyeti başkanının icra vekilleri heyeti tarafından seçileceği hüküm altına alınmışken (md. 7) daha sonra çıkarılan 08.07.1922 tarih ve 244 sayılı İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun³¹ ile icra vekilleri heyeti başkanının meclis genel kurulu tarafından seçilmesi öngörülmüştür. 1921 Anayasası ile 244 sayılı kanunun normlar hiyerarşisinde aynı seviyede yer alması sebebiyle söz konusu iki hüküm arasındaki çatışma “sonraki kanun önceki kanunları ilga eder” kuralına göre çözülecektir. Böylelikle 244 sayılı kanun tarafından 1921 Anayasasındaki ilgili hükmün ilga edildiği sonucuna varılacaktır. Bir başka deyişle 1921 Anayasası adi bir kanunla değiştirilmiş olmaktadır³².

²⁶ Kelsen, s. 906-908.

²⁷ Semih Batur **Kaya**, “Hukuk Devleti, Demokrasi ve Anayasacılık Ekseninde Anayasa Yargısı ve Yargısal Aktivism”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 29, S. 3, 2015, s. 362; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 701; **Hukuk-İ Esasi Muallimi Midhat**, s. 116; **Kuran**, s. 33; **Gökçe/Dölek**, s. 126.

²⁸ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 701.

²⁹ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 129; **Kuran**, s. 32.

³⁰ **Kuran**, s. 32. Hukuk kuralları arasındaki çatışmaları çözmeye yönelik ilkeler hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 361-366; **Gözler**, Hukuka Giriş, s. 340-353.

³¹ Kanunlar Dergisi, C. 1, s. 290 [Kanunun RG sayısı tespit edilememiştir].

³² Rıdvan **Akın**, Türk Siyasal Tarihi: 1908-2000, 3. Baskı, On İki Levha Yayınevi, İstanbul 2019, s. 130-131, 139.

Yumuşak bir anayasada, kanunlarla anayasanın çatışması halinde anayasanın uygulanacağına dair bir hüküm yer alsa dahi bunun anayasanın üstünlüğünü sağlayabileceğinden bahsedebilmek mümkün değildir. Yumuşak anayasaların normlar hiyerarşisinde adi kanunlarla aynı seviyede bulunmasından ötürü kanun yapma yetkisine sahip meclis çoğunluğu anayasayı da değiştirebilme yetkisine sahiptir. Bu nedenle meclis, çıkaracağı kanun ile anayasanın çatışacağını düşünüyorsa kolaylıkla anayasayı çıkarmak istediği kanuna uygun bir hale getirebilir veya çıkarmak istediği kanun hükmünü doğrudan anayasa hükmü haline getirebilir. Bu nedenle yumuşak bir anayasada anayasanın üstünlüğü ilkesinin yer alması uygulama açısından bir abesle iştigal olacaktır³³.

Yumuşak bir anayasanın varlığı halinde anayasal denetim yapılamayacağı gibi yazılı olmaması sebebiyle katı nitelikte olmayan yazısız anayasalara sahip ülkelerde de anayasal denetim yapılabilmesi mümkün değildir. Bahsetmiş olduğumuz üzere anayasal denetim yapılabilmesinin şekli şartı katı bir anayasanın varlığıdır. Katı bir anayasa ise doğal olarak yazılı haldedir. Yazısız bir anayasa ise doğası gereği katı olamaz çünkü bu tür bir anayasanın yazılı bir varlığı olmaması sebebiyle kanunlardan üstün olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir³⁴. Günümüzde yazısız bir anayasaya sahip olmak veya daha doğru bir tabirle anayasaya sahip olmayan devletler açısından nadir rastlanılan bir durumdur³⁵. İngiltere, bu konudaki istisnai örneklerden biridir³⁶. Bir anayasaya sahip olmaması nedeniyle İngiltere’de anayasal denetim yapılabilmesi mümkün değildir.

Görüldüğü üzere anayasal denetimin yapılabilmesi için katı bir anayasanın varlığı şarttır. Biçimsel anlamda anayasa olmayan yumuşak veya yazısız türdeki anayasalara sahip ülkelerde anayasal denetim yapılamaz çünkü bu ülkeler anayasanın üstünlüğü ilkesini hayata geçirebilmeye elverişli anayasalara sahip değildir.

Anayasal denetimin yapılabilmesi için gerekli olan ikinci şart ise anayasanın içerik olarak anayasal denetim yapabilmeye müsait bir yapıda ol-

³³ Kelsen, s. 867.

³⁴ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 124.

³⁵ Yayla, Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, s. 16.

³⁶ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 124; **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 116.

ması veya bir başka deyişle anayasanın ölçü norm olarak kullanılabilir nitelikte olmasıdır. Bu şartı ise anayasal denetimin maddi şartı olarak isimlendirebiliriz.

Anayasa her ne kadar katı olsa da içerik olarak anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmamış ise anayasal denetim yapılarak anayasanın üstünlüğünün sağlanabilmesi mümkün değildir³⁷. Anayasada sadece devlet iktidarına ilişkin olarak kurumsal düzenlemeler yapılmış fakat temel haklara değinilmemiş ise (liberal anlamıyla) anayasanın üstünlüğünü sağlayabilmek mümkün değildir³⁸. Diğer yandan, anayasada temel haklar düzenlenmiş olsa dahi bunun çok genel ifadelerle yapılmış olması halinde de anayasal denetim pek mümkün görünmemektedir³⁹. “Herkesin ifade özgürlüğü vardır” gibi genel düzenlemelerle sadece temel hakların tanınması anayasal denetim için pek uygun nitelikte düzenlemeler değildir. Temel haklara ilişkin maddelerin devlet iktidarı karşısında güvence teşkil edecek bir şekilde düzenlenmiş olması gerekir. Bu nedenle anayasal denetimin gerçekleştirilmesi için anayasanın anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda yeterli netlikte ve genişlikte kaleme alınmış olması gereklidir. Ancak bu özelliklere sahip bir düzenleme biçimi, parlamentonun istediği kanunu çıkarmasına engel olabilir⁴⁰. Kısacası anayasanın üstünlüğünü sağlayabilmek için anayasanın devlet iktidarını sınırlamak için kaleme alınmış olması gerekir.

C. Parlamentonun ve Anayasanın Üstünlüğü İlkeleri

Toplumsal hayatın düzenli bir şekilde işleyebilmesi için hukuk kurallarının varlığı elzemdir. Bir kuralın varlığı ise bir kuralkoyucuyu gerektirir. Tarih boyunca toplumsal düzeni sağlayan kurallar din gibi örf-adet gibi birçok farklı kaynaktan türemekle birlikte “hukuk kuralı” diyebileceğimiz kurallar devletin yetkili organları konulan kurallardır. Bu nedenle kural koyma işlevi veya yasama işlevi diyebileceğimiz bu işlev devletlerle yaşıt bir işlevdir. Tarihin büyük bir kısmında yasama işlevi hükümdarlar tarafından yerine getirilmiştir. Modern anlamda parlamentonun doğduğu ülke olan İngiltere’de de olduğu üzere yasama işlevinin hükümdarlardan

³⁷ **Yayla**, Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, s. 18.

³⁸ **Kuran**, s. 60.

³⁹ **Kuran**, s. 60.

⁴⁰ Mehmet **Turhan**, “Anayasanın Hak Temelli Yorumu ve Anayasa Yargısı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 62, S. 3, 2007, s. 396.

parlamentolara geçişi tarihin yakın zamanlarında tedricen gerçekleşmiştir⁴¹. Hükümdarların temel haklara yönelik asıl tehdit olarak görülmesi ve parlamentonun bu konuda bir güvence olarak algılanması sebebiyle İngiltere’de parlamentonun yasama işlevine bir kısıtlama getirilmemiştir. İngiltere’de halen geçerli olduğu üzere parlamentonun yasama işlevinin herhangi bir biçimde sınırlanmamış olduğu böylesi düzenler, parlamentonun üstünlüğü ilkesini ifade etmektedir⁴². Parlamentonun üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğu bir ülkede parlamentonun işlevlerinin yargı organları ya da başka bir makam tarafından denetlenmesi veya iptal edilmesi söz konusu olamaz⁴³. Herkes parlamentonun çıkarmış olduğu kanunlara uymak zorundadır⁴⁴.

Temel hakların devlet iktidarı karşısında güvenceye alınmasına dair hareketlerin başlangıcında temel haklara yönelik olarak asıl tehdidin hükümdarlar olması sebebiyle halkın temsilcilerinden oluşan parlamentoların varlığı temel hakları güvence altına almak için yeterli görülüşse de⁴⁵ parlamentoların da temel hak ihlallerinin kaynağı olabileceğinin zamanla

41 Münci **Kapani**, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2013, s. 288; İlhan **Arsel**, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 1954, s. 66; **Gözler**, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. 1, s. 834.

42 Ergun **Özbudun**, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 1, 1968, s. 61-62; İsmail **Köküsarı**, “Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Yasama Yorumu ve Uygulaması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 64, S. 4, 2018, s. 818; Ömer **Anayurt**, “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2, 2002, s. 10-11; Erdoğan **Keskin**, “İngiliz Anayasa Hukukunda Parlamentonun Üstünlüğü İlkesi, Sınırları ve Brexit”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 1, 2021, s. 49.

Parlamentonun yasama işlevinin sınırlanmamış olması hukuki açıdan olup, pek tabii olarak bu işlevin sosyolojik sınırları bulunmaktadır. Parlamentonun üstünlüğü ilkesinin sınırları hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Özbudun**, *İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi*, s. 67-79; **Keskin**, s. 66-81.

43 **Özbudun**, *İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi*, s. 62; **Köküsarı**, s. 818; **Anayurt**, *1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 10-11; **Keskin**, s. 59.

44 **Özbudun**, *İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi*, s. 62; **Keskin**, s. 59.

45 Adil **Özkol**, “Çağdaş Parlementer Demokrasilerde Kuvvetli İcra Eğilimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 1, 1969, s. 44; Erdoğan **Teziç**, “Kanunların Anayasaya Uygunluğunun “Esas” Açısından Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 51, S. 1-4, 1985, s. 24; **Dede**, s. 128.

anlaşılması parlamentoların işlevlerinin sınırlanmasını gerektiğini göstermiştir⁴⁶. Bu ise devlet organlarının yetkilerinin temel haklar çerçevesinde sınırlandığı anayasaları gerektirmiştir. Yasama organları da dahil olmak üzere tüm devlet organları ile kişileri bağlayan bir anayasanın bulunduğu ve devlet organlarının işlevlerini normlar hiyerarşisinin tepesinde bulunan anayasa çerçevesinde gerçekleştirebildikleri böylesi düzenler ise anayasanın üstünlüğü ilkesini ifade etmektedir⁴⁷. Anayasanın üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğu bir düzende hiç kimse anayasaya aykırı bir işlemde bulunamaz. Anayasa aykırı işlemlerin iptal edilmesi veya uygulanmaması gerekir. Bu nedenle anayasanın üstünlüğü ilkesinin benimsenmiş olduğu siyasi bir rejimde parlamento anayasaya aykırı kanunlar çıkaramaz. Başka bir deyişle, parlamentonun üstün olduğu bir düzenin aksine anayasanın üstün olduğu bir düzende parlamentonun faaliyetleri anayasa hükümleriyle sınırlanmış olmaktadır⁴⁸.

II. 1924 ANAYASASININ BENİMSEMİŞ OLDUĞU ANAYASAL DENETİM MODELİ SORUNU

Daha önce de belirttiğimiz üzere anayasal denetim, başta kanunlar olmak üzere çeşitli hukuki işlemlerin anayasaya uygunluğunun denetlenmesidir⁴⁹. Anayasa değişiklikleri, kanunlar, yürütme organı tarafından yapılan bazı düzenleyici işlemler ve parlamentonun bazı kararları gibi işlemler anayasal denetime tabi tutulmakla birlikte biz çalışmamız boyunca anayasal denetim kavramını kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi anlamında kullanacağız. Anayasal denetimin kim tarafından yapılacağı noktasında ise iki temel ayırım vardır. Bunlar siyasi ve yargısal denetimdir⁵⁰.

⁴⁶ **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 3-5; **Teziç**, Kanunların Anayasaya Uygunluğunun "Esas" Açısından Denetimi, s. 24; **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 173; **Dede**, s. 128.

⁴⁷ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 20; **Kuran**, s. 30; **Keskin**, s. 55.

⁴⁸ Selçuk **Özçelik**, "Anayasanın Yorumlanması Konusunda", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 41, S. 3-4, 1975, s. 54; **Gökçe/Dölek**, s. 128.

⁴⁹ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 84; **Kuran**, s. 26; **Kelsen**, s. 863.

⁵⁰ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 697; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 95; **Kuran**, s. 39.

Anayasal denetimin siyasi makamlar tarafından gerçekleştirilmesi siyasi denetimi ifade etmektedir⁵¹. Anayasal denetimi yapan kurul hakimlerden oluşuyor olsa dahi bağımsız ve tarafsız değilse veya anayasal denetim yapan bağımsız ve tarafsız bir yargı organı olmakla birlikte denetim sonucunda yargı organı tarafından bağlayıcı nitelikte karar verilemiyorsa bu türdeki anayasal denetim biçimlerini de siyasi denetim saymak gerekir⁵². Siyasi denetim modeli, anayasal denetimin özü itibarıyla siyasi bir sorun olduğu, yargısal denetim modelinin halk egemenliği ve kuvvetler ayrılığı ilkesiyle uyuşmadığı gibi gerekçelerle savunulmaktadır⁵³. Anayasasının üstünlüğünün sağlanması noktasında etkin bir yöntem olarak görülmediği için siyasi denetim modeli günümüzde pek kabul gören bir anayasal denetim şekli değildir⁵⁴. Örneğin parlamento komisyonlarının anayasa aykırı gördükleri kanun tekliflerini reddetmeleri siyasi bir denetim şeklidir.

Yargısal denetim ise anayasal denetimin bağımsız ve tarafsız yargı organları tarafından yapıldığı ve bu denetim sonucunda yargı organlarının bağlayıcı nitelikte kararlar verdiği bir sistemi ifade etmektedir⁵⁵. Üyeleri siyasi kişilerden oluşsa dahi bağımsız ve tarafsız kurullar tarafından gerçekleştirilen ve bağlayıcı nitelikte kararlar alınabilen anayasal denetim şeklini de yargısal denetim olarak kabul etmek gerekir. Anayasal denetimin bu şekilde yargı organları tarafından gerçekleştirilmesine anayasa yargısı da denilmektedir. Anayasa yargısı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlık kazanmaya başlayan bir sistem olmuştur⁵⁶. Anayasal denetimin bir uzmanlık konusu oluşu ve siyasi makamların yapacağı denetimin hukuka uygunluktan ziyade kamu yararını esas alacağına düşünülmesi anayasal denetimin yargı organları tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini

51 **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 697; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 96; **Kuran**, s. 39.

52 **Kuran**, s. 42.

53 Tuncer **Karamustafaoglu**, “Anayasa Yargısının Önemli Sorunları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 3, 1968, s. 92; **Turhan**, Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri, s. 95; **Kuran**, s. 39-40; **Kelsen**, s. 883-884.

54 **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 97-98; **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 177; **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 122; **Kuran**, s. 58-59.

55 **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 98.

56 **Özkan Tikveş**, “Anayasa Mahkemesinin Teşkilat ve Fonksiyonları (Mukayeseli Bir İnceleme)”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 33, S. 1-2, 1967, s. 83; **Dede**, s. 126; **Kaya**, s. 363.

düşünenlerin temel iddialarıdır⁵⁷. Yargı organlarının bağımsız ve tarafsız olması sebebiyle anayasal denetimi daha etkin bir şekilde gerçekleştireceği düşünülmektedir⁵⁸. Bu nedenle günümüzde kabul gören anayasal denetim şekli yargısal denetimdir⁵⁹. Ancak yargısal denetimi benimseyen ülkelerin de bunu birçok farklı model ve mekanizma çerçevesinde gerçekleştirdiğini de belirtmek gerekir. Tüm mahkemelerin anayasal denetim yapma konusunda yetkili olduğu Amerikan Modeli ve anayasal denetim yapma yetkisinin merkezi bir yargı organına (örneğin bir anayasa mahkemesine) tanındığı Avrupa Modeli, bu konudaki iki temel sistemdir⁶⁰.

Anayasada yargı organlarının kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebileceğine dair bir hüküm bulunduğu (örneğin 1982 Anayasası) ya da yargı organlarının anayasal denetim yapmasının açıkça yasaklanması halinde (örneğin Hollanda Anayasası) yargı organlarının anayasal denetim yetkisi doğal olarak tartışma konusu olmamaktadır⁶¹. Anayasaların bu konuda doğrudan bir hüküm içermemesi halinde ne olacağı ise öğretilerde tartışmalıdır⁶². 1924 Anayasası'nın 103. maddesinde "*Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alınmaz. Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz*" denilerek anayasanın üstünlüğü ilkesi ifade edilmiştir. Bununla birlikte anayasal denetimin nasıl gerçekleştirileceğine dair 1924 Anayasası'nda doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle 1924 Anayasası'nın anayasal denetim hususunda siyasi denetimi mi yoksa yargısal denetimi mi benimsemiş olduğu hususu öğretilerde tartışılmıştır⁶³. Bu bölümde iki tarafın argümanlarına yer verilmiş ve ardından görüşümüz ifade edilmiştir.

⁵⁷ **Kuran**, s. 43-44.

⁵⁸ **Karamustafaoglu**, s. 92; **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 16; **Dede**, s. 136.

⁵⁹ **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 177.

⁶⁰ Amerikan ve Avrupa Modeli anayasa yargısı hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 739-746; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 102-104.

⁶¹ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 703-704.

⁶² **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 704.

⁶³ Kemal Galip **Balkar**, "Teşkilatı Esasiye Kanununa Aykırı Kanun Karşısında Mahkemenin Durumu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 1, 1953, s. 212; Ergun **Özbudun**, "Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri", Liberal Düşünce Dergisi, C. 17,

A. 1924 Anayasasının Anayasal Denetim Hususunda Yargı Organlarını Yetkilendirmiş Olduğunu İddia Eden Görüş

Bu görüşe göre anayasa, yargı organlarını açıkça anayasal denetim yapmakla görevlendirmemiş olsa dahi yargı organları anayasal denetim yapmakla görevlidir. Bir mahkeme, önündeki uyuşmazlığa uygulayacağı kanunu anayasaya aykırı görüyorsa bu kanunu ihmal ederek doğrudan anayasayı uygulayabilmelidir. Bu görüşte olanlara göre 1924 Anayasası da bu konuda yargı organlarına yönelik bir yasak getirmediğine göre yargı organları kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebileceklerdir. Bu görüşün asıl kaynağı ise tarihteki ilk anayasal denetim kararı olan Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesinin vermiş olduğu 1803 tarihli *Marbury/Madison* kararıdır⁶⁴. Bu kararda başyargıç John Marshall tarafından ifade edilen argümanlar, anayasada açıkça ifade edilmese dahi yargı organlarının anayasal denetim yapabileceğini ifade eden görüş mensupları tarafından halen kullanılmaktadır⁶⁵.

Bu kararda, mahkemenin başyargıcı olan Marshall, anayasanın üstünlüğü ilkesinden hareketle yargı organlarının anayasal denetim yapma konusunda yetkili olduğu sonucuna ulaşmaktadır⁶⁶. Marshall'a göre anayasaların varlığının bir anlam ifade edebilmesi ancak yargısal denetimin varlığıyla mümkündür. Kanunların anayasaya uygunluğunun yargı organları

S. 68, 2012, s. 5-6; **Anayurt**, 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 13-16; **Tikveş**, s. 89-90; **Balta**, s. 548-549.

⁶⁴ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 711; **Gökçe/Dölek**, s. 129; **Kaboğlu**, s. 4. Kararın tam metni için bakınız: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 711-715.

Dr. Bonham Davasının ilk anayasal denetim kararı olduğu ifade edilse de söz konusu davada ilgili kanunun anayasaya değil "*örf ve adet hukuku parlamentonun kanunlarını denetler ve gerekirse bunların büsbütün geçersiz olduklarına hükmeder*" denilerek ortak hukuka (common law) uygunluğu denetlenmiş olduğundan bu davayı bir anayasal denetim kararı olarak görmemek gerekir çünkü ortak hukuka ilişkin kurallar bir kanunla değiştirilebilir niteliktedir. Bu nedenle ortak hukukun anayasalcılık anlamında iktidarı sınırlayıcı bir niteliği bulunmamaktadır. Ancak bu karar, kanunların yargısal denetiminin yapılmış olması açısından oldukça önemlidir. Dr. Bonham Davası hakkında detaylı bilgi için bakınız: David **Deener**, "Modern Anayasal Sistemlerde Yargı Denetimi", Çeviren Tuncer Karamustafaoglu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 3, 1969, s. 181-183; Taylan **Barın**, Anayasa Yargısının Demokratik Meşruiyeti, 1. Baskı, On İki Levha Yayınevi, İstanbul 2016, s. 130-132; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 701; **Gökçe/Dölek**, s. 128-129.

⁶⁵ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 711.

⁶⁶ **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 197.

tarafından denetlenememesi halinde anayasanın yasama organına yönelik düzenlemeleri anlamsız hale gelmektedir. Yasama organının çıkardığı kanunlar yargı organları tarafından denetlenmeyecekse yasama organı anayasayı keyfince yorumlayarak istediği kanunu çıkarabilir. Marshall'a göre ise bu durum "hem sınır çizmek hem de çizilen sınırın istendiği zaman geçilebileceğini söylemek"⁶⁷ demektir. Öte yandan, yargı organlarının bu konuda bir denetim yapamaması yargı organlarının hukukun ne olduğunu söylemekle görevli olmalarına da ters bir durumdur. Mahkeme önüne gelen uyuşmazlığa dair hukuk hükümlerini uygularken bu hükümleri yorumlamak zorundadır. Bir uyuşmazlığa ilişkin olarak anayasa ile kanun hükümleri çatışırken mahkemenin anayasal denetim yapamaması Marshall'a göre "mahkemelerin anayasaya gözlerini kapamalarını ve yalnızca kanunları görmeleri gerektiğini savunmak"⁶⁸ demektir.

Marshall'ın argümanları 1924 Anayasası dönemi Türk hukuk öğretisinde de savunulmuştur. Yargı organları tarafından anayasal denetim yapılmaması halinde anayasanın anlamsız hale geleceğine yönelik argümana benzer bir görüşü Franko'nun şu ifadelerinde de görmekteyiz: "*Vâzı-ı kanunlarımız böyle düşündükleri içindir ki, Teşkilat-ı Esasiye'nin 103'üncü maddesinde "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tadil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na münafi olamaz" diye emretmişlerdir. Eğer mezkûr maddenin emr-i sarihine rağmen teşkilata mugayir bir kanun çıkarıp da hükkâmın onu adem-i tatbik salâhiyeti olmazsa 103'üncü maddenin hikmet-i tedvini kalamaz*"⁶⁹. Aynı yazar hakimlerin anayasaya gözlerine kapamamaları gerektiğine benzer olarak ise şöyle demektedir: "*Maksat, prensibi tayindedir; hakim, neşredilen kanunları bir makine gibi tatbik memur değildir; hakim, akl-ı selimini, mantığını, kanunun ruhunu anlamaya hasreder; bir kanunu Teşkilat-ı Esasiye'ye -ki kanunların kanunudur- mugayir gördüğü gibi onu tatbik kendisinde mecburiyet hissetmez; zira ahkâm, evvel emirde, yüksek bir vicdandır*"⁷⁰.

⁶⁷ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 714.

⁶⁸ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 715.

⁶⁹ Gad **Franko**, "Kanunların Teşkilat-ı Esasiyeye Muvafakati", Çeviriyazı: Kerim Akar, Yasama Dergisi, S. 42, 2020, s. 230.

⁷⁰ Gad **Franko**, "Kavaninin Teşkilat-ı Esasiyeye Muvafakati", Çeviriyazı: Kerim Akar, Yasama Dergisi, S. 42, 2020, s. 235.

1924 Anayasası döneminde bazı ilk derece mahkemeleri tarafından da benzer gerekçelerle anayasal denetim yapılmıştır. Örneğin bu dönemde, çıkarılmış olan bir kanun hükmüne dayanılarak ne kendisinin ne de velisinin rızasına dayanılmaksızın bir çocuğun Teknik Ziraat Okuluna kaydı yapılmıştır. Çocuğun uygunsuz hareketleri nedeniyle okuldan uzaklaştırılması sonucunda çocuğa yapılan masraflar velisinden talep edilmiş ve velinin ödemeyi yapmaması sonrasında mal müdürlüğü dava açmıştır. İlk derece mahkemesi ise herhangi bir rızaya dayanılmaksızın çocuğun okula kaydedilmesi sebebiyle ilgili kanun hükmünü Anayasa'nın 103. maddesinde ifade edilmiş olan anayasanın üstünlüğü ilkesi ile anayasada düzenlenen temel haklara aykırı görmüş ve kanunu uygulamayarak davayı reddetmiştir⁷¹. Kararın Yargıtay tarafından bozulması sonucunda ilk derece mahkemesi kararında ısrar etse de Yargıtay, yargı organlarının anayasal denetim yapamayacağını ifade ederek ısrar kararını bozmuştur⁷².

Kısacası bu görüşe göre, anayasaların çeşitli devlet organlarına tanımış olduğu sınırlı yetkilerin ve kişilere tanımış olduğu hakların bir anlam ifade edebilmesi ancak yargı organları tarafından anayasal denetim yapılabilmesiyle mümkündür. Böyle bir denetim yapılamaması halinde (Marshall'ın deyiimiyle söyleyecek olursak) “*anayasalar, doğası gereği sınırlandırılmaz nitelikte olan bir iktidarı sınırlandırmak için halk tarafından yapılan saçma sapan teşebbüsler*”⁷³ durumuna düşecektir.

B. 1924 Anayasasının Anayasal Denetim Hususunda Yargı Organlarını Yetkilendirmemiş Olduğunu İddia Eden Görüş

Bu görüşe göre ise anayasa tarafından açıkça yetkilendirilmediği müddetçe yargı organları anayasal denetim yapma konusunda yetkisizdir⁷⁴. Anayasalar devlet organlarının sahip olduğu yetkilerin sınırlarını çiziyorsa bu durum yargı organları için de geçerlidir. Nasıl ki yasama organı anayasa tarafından kendisine tanınmayan bir yetkiyi kullanamazsa yargı organı da aynı şekilde anayasaya tarafından yetkilendirilmedikçe herhangi

⁷¹ **Balta**, s. 549-550. Akşehir Hukuk Mahkemesinin 15.04.1949 tarih ve 1949/200 sayılı kararı (aktaran: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 708).

⁷² **Balta**, s. 549-550; Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 03.12.1952 tarih ve E. 4/209/96, K. 140 sayılı kararı (aktaran: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 710).

⁷³ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 712.

⁷⁴ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 705; **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 17-18.

bir yetkiyi kullanamaz. Aksini iddia etmek anayasaların varlığını anlamsız hale getirecektir⁷⁵. Bu nedenle, anayasa yargı organlarına anayasal denetim yapma konusunda açıkça bir yetki tanımıyorsa yargı organlarının bu konuda yetkisiz olduğunu kabul etmek gerekir. 1924 Anayasası da yargı organlarına bu konuda açıkça bir yetki tanımış olmadığı için yargı organlarının bu konuda yetkisiz olduğunu kabul etmek gerekir. Bu görüşü savunan ve Darülfünun hocalarından biri olan Midhat Bey bu konuda şöyle demektedir: “*Kanaatimizce Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ’muzun ne metin ve ne de manasında kuvve-i müessise salahiyetini haiz bulunan Büyük Millet Meclisi ’nin hükkamımıza böyle bir salahiyet vermeye kasdettiğine delalet edecek bir fıkraya tesadüf etmiyoruz*”⁷⁶. Bu görüş 1924 Anayasası döneminde üst derece mahkemeleri tarafından da benimsenmiş bir görüştür. Nitekim önceki kısımda örnek vermiş olduğumuz olayda Yargıtay “*her ne kadar Anayasanın 103’üncü maddesinde hiçbir kanunun Anayasaya aykırı bulunamayacağı yazılmış ise de; kanunların Anayasaya aykırı olup olmadığının tetkikine mahkemelerin görevli olduğuna dair ne anayasada ve ne de diğer kanunlarda bir hüküm mevcut değildir*” diyerek ilk derece mahkemesinin ısrar kararını bozmuştur.

1924 Anayasası ile yargı organlarına anayasal denetim yetkisi tanınmadığına dair ileri sürülen bir diğer görüş ise kurucu iktidarın iradesinden hareketle bir yorum yapmaktadır. Bu görüşe göre 1924 Anayasası’nı yapan kurucu iktidar egemenliğin temsilinde tek yetkili organ olarak TBMM’yi görerek (md. 4) ve yasama ile yürütme erkini TBMM’de birleştirerek (md. 5) anayasanın yapımında TBMM’yi her şeyden üstün tutmuştur. Yargı organlarının anayasal denetim yapması ise yasama organının iradesine müdahale niteliğinde olacağından yargı organının yasama organının üstünde veya en azından eşiti olduğunu kabul etmek gerekir. Bunu iddia edebilmek ise ne 1924 Anayasası’ndan ne de bu anayasayı yapan kurucu iktidarın iradesinden hareketle mümkündür⁷⁷. Bu nedenle 1924 Anayasası esas alındığında yargı organlarının anayasal denetim yapabilmesi söz konusu değildir.

⁷⁵ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 706; **Okandan**, Kanunların Anayasa’ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 17-18.

⁷⁶ **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 120.

⁷⁷ **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 121; **Okandan**, Kanunların Anayasa’ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 17.

Öte yandan 1924 Anayasası tarafından TBMM'ye kanunları yorumlama veya bir başka deyişle yasama yorumu yetkisi tanınmış olması da (md. 26) yargı organlarının anayasal denetim yapmasının önünde bir engeldir⁷⁸. Yasama yorumu, yasama organının bir kanun veya anayasa maddesinin anlamı hakkında herkesi bağlayıcı nitelikte karar verdiği bir parlamento kararı türüdür⁷⁹. Bu yorum türünü savunanlar kanunu yapan makamın aynı zamanda onu en iyi yorumlayan makam olacağı varsayımından hareket etmektedir⁸⁰. Nitekim bu görüş anayasa görüşmeleri esnasında Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey tarafından “*kanunu kim yaparsa, onun manasını, mefhumunu, ruhunu ifade etmek de onun uhdesine terettüp eden bir vazifedir*”⁸¹ şeklinde ve Karesi milletvekili Ali Şuuri Bey tarafından ise “*bir kitabın müellifi sağ iken o kitabın bir yeri anlaşılmazsa, o anlaşılmayan maalli sahibi müellife mi, yoksa o mahallenin imamına mı sorarsınız*”⁸² şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim anayasa komisyonu tarafından hazırlanan anayasa tasarısında kanunları yorumlama yetkisi Yargıtay ve Danıştaya tanınmışken meclis genel kurulu ilgili maddeyi reddetmiş ve kanunları yorumlama yetkisini meclise tanımıştır⁸³. 1924 Anayasası döneminde TBMM ise kendisine tanınan bu yetkiyi sık sık kullanmıştır⁸⁴. Ayrıca anayasada bu konuda açık bir hüküm bulunmamasına rağmen meclis anayasayı yorumlama yetkisini de kendinde görmüştür⁸⁵. Anayasa tarafından kanunları yorumlama yetkisinin TBMM'ye tanınmış

⁷⁸ **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 121.

⁷⁹ Yasama yorumu hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Köküarı**, 807-855; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 264-266; **Teziç**, s. 26-28. Gözler anayasa konusunda yasama organı tarafından yorum yapılamayacağı görüşündedir. **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 266.

⁸⁰ **Köküarı**, s. 808. Kanunu yapan makamın aynı zamanda onu en iyi yorumlayacak makam olduğu fikri ve eleştirisi için bakınız: Timothy **Endicot**, “Otantik Yorum”, Çeviren İsmail Köküarı, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 2, 2021, s. 220-230.

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 2, C. 8, 30.03.1924, s. 98.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 2, C. 8, 30.03.1924, s. 100.

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İctima Senesi 2, C. 8, 30.03.1924, s. 102-103.

⁸⁴ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 265; **Teziç**, s. 27. Osmanlı-Türk Anayasa tarihindeki yasama yorumu örnekleri için bakınız: **Köküarı**, s. 833-849.

⁸⁵ 1284 sayılı Teşriî Masuniyeti Kaldırılan Bir Mebusun Heyeti Umumiye Kararı Alınmadan Tevkif Edilip Edilemeyeceğinin Tefsir Yoluyla Halline Mahal Olmadığına Dair Karar (23.05.1942 tarih ve 5113 sayılı RG).

olması ve anayasanın dahi TBMM tarafından yorumlanıyor olması, kanunların anayasaya uygunluğunu yorumlamayı gerekli kılan anayasal denetim yetkisinin yargı organlarına tanınmamış olduğunu göstermektedir. Kurucu iktidar, kanunları yorumlama yetkisini TBMM'ye tanıyarak yargı organlarını "*kanunların sözlerini telaffuz eden birer ağız*"⁸⁶ olarak görmek istemiştir.

Anayasanın üstünlüğü ilkesini düzenleyen 103. maddede ve anayasanın herhangi bir maddesinde anayasaya aykırı kanun çıkarılmasının bir yaptırıma bağlanmamış olması da kurucu iktidarın yargı organlarına anayasal denetim yapma konusunda bir yetki tanımamış olduğunu göstermektedir⁸⁷. Anayasa görüşmeleri esnasında Saruhan milletvekili Reşat Bey tarafından anayasaya aykırılığın bir yaptırıma bağlanmamış olmasına şu sözlerle dikkat çekilmiştir: "*Efendim, encümenden bir şey sormak isterim. Maddenin birinci fıkrası "Teşkilâtı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi, hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz" şeklindedir. Halbuki şimdiye kadar bilhassa eski hükümetler zamanında pek çok gördük. Sonra burada demin bir madde kabul ettik: "İşkence, eziyet, müsadere ve angarya memnudur". Bu maddeyi her hangi birisi ihmal ederse ne olacaktır? Bendeniz o kanaatteyim ki "tatil olunamaz, tatil olunursa hiyaneti vataniye addolunur" gibi bir cümle lâzımdır*"⁸⁸. Reşat Bey'in önerisi anayasaya aykırılığa etkin bir çözüm getirmekten uzak olsa da anayasaya aykırılığın yaptırımdan mahrum oluşuna dikkat çekmesi açısından önemlidir. Ancak bu uyarıya rağmen genel kurul tarafından madde değiştirilmeksizin kabul edilmiştir⁸⁹.

Yargı kararlarında ve öğretide 1924 Anayasası'nın anayasal denetim hususunda yargı organlarını yetkilendirmemiş olduğuna dair sunulan bir diğer delil ise anayasa tarafından TBMM'nin tüzüklerin kanunlara aykırılığı iddiasını karara bağlamakla yetkili kılınmış olmasıdır (md. 52/3). Bu iddia sahiplerine göre normlar hiyerarşisinde kanunlardan daha alt bir seviyede bulunan tüzüklere dair uyuşmazlıkların karara bağlanması konu-

⁸⁶ Montesquieu'dan aktaran: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, 615.

⁸⁷ **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 121.

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 8/1, 20.04.1924, s. 923.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 8/1, 20.04.1924, s. 923.

sunda dahi TBMM yetkili kılınmışken kanunların anayasaya aykırılığı iddiasını karara bağlama yetkisinin yargı organlarına tanınmış olduğundan bahsedilemez⁹⁰.

C. 1924 Anayasasının Benimsemiş Olduğu Anayasal Denetim Modeline İlişkin Görüşümüz

Anayasal denetimin yargı organları tarafından yapılmasının, anayasanın üstünlüğü ilkesinin benimsenmesinin zorunlu bir sonucu olduğunu ifade eden görüşe katılmamaktayız. Marshall'ın ifade etmiş olduğu argümanlar her ne kadar görünürde ikna edici olsa da çeşitli yanlış kabullere dayanmaktadır.

Marshall, yargı organları tarafından anayasal denetim yapılmaması halinde anayasaların anlamsız hale geleceğini ifade ederken yargı organları tarafından yapılan anayasal denetimin siyasi makamların yaptığı anayasal denetimden daha etkin olduğunu kabul etmekte ve bundan hareketle ya yargı organları tarafından anayasal denetim yapılır ya da anayasa anlamsız bir konuma düşer sonucuna varmaktadır. Marshall'ın yapmış olduğu bu akıl yürütme, bizce sahte ikilem veya siyah-beyaz safsatası olarak adlandırılan safsata tipine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sahte ikilem safsatasında gerçekte ikiden fazla seçenek olduğu halde sadece iki seçenek varmış gibi gösterilerek sahte bir ikilem yaratılır ve karşıdaki kişi ikisinden birini tercihe zorlanır⁹¹. “Ya bu deveyi güdersin ya da bu diyardan güdersin” diyen atasözümüz sahte ikilem safsatasının güzel bir örneğidir⁹². Atasözünün belirttiğinin aksine çoğu durumda deveyi gütmek ve diyardan gitmek haricinde birçok seçenek bulunur. Marshall da argümanını kurarken benzer bir mantıktan hareket ederek “ya yargı organları anayasal denetim yapar ya da anayasa anlamsız bir kağıt parçasından ibarettir” demektedir. Marshall'ın yargı organları tarafından anayasal denetim yapılmasına atfettiği öneme katılmakla birlikte üçüncü bir seçenek olarak siyasi makamlar tarafından etkin bir anayasal denetim yapılmasının teorik olarak mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Siyasi makamlar etkin bir şekilde

⁹⁰ **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 121; **Özbudun**, Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri, s. 6; **Balta**, s. 549.

⁹¹ Tracy **Bowell**/Gary **Kemp**, Eleştirel Düşünme Kılavuzu, Çeviren Bilge Tanrıseven, 2. Baskı, Ankara 2020, s. 292-293; İbrahim **Emiroğlu**, Mantık Yanlıları, 2. Baskı, Elis Yayınevi, Ankara 2011, s. 216-217.

⁹² **Emiroğlu**, s. 217.

anayasal denetim yaparsa anayasa yapımı bir abesle iştigal örneği olmuş olmaz. Örneğin İsveç, İsviçre ve Hollanda gibi anayasa yargısına yer vermeyen ülkeler⁹³ anayasa yargısı olmasa dahi anayasanın anlamsız olmadığını göstermektedir⁹⁴. Bu nedenle Marshall'ın yarattığı ikileme katılmak mümkün değildir. Yargı organları tarafından yapılan anayasal denetimin siyasi makamların yapmış olduğu denetimden daha etkin olmadığı savunulabileceği gibi anayasal denetimin özü itibarıyla siyasi bir iş olması sebebiyle yargı organlarına böyle bir yetki tanınmamasının sakıncalı olabileceği de düşünülebilir ki bu görüş yargı organlarının yaptığı anayasal denetimin daha etkin olduğunun kabul edilmesi halinde bile savunulabilecek bir görüştür. Öte yandan, bu önkabulden yargı organlarının anayasal denetim yapma yetkisini çıkarabilmek için kurucu iktidarın da bu önkabule dayandığının ispat edilmesi gerekir çünkü kurucu iktidar da siyasi makamların yapacağı anayasal denetimi daha etkin görüyor olabilir veya yargı organlarının yapacağı denetimi daha etkin görmekle birlikte anayasal denetimin siyasi bir sorun olduğunu düşündüğü için bu yetkiyi yargı organlarına tanımamayı tercih edebilir.

Marshall'ın bir diğer hatası ise yargı organlarının anayasal denetim yapmasının gerekliliği iddiasından hareketle yargı organlarının bu yetkiye sahip olduğu sonucuna varmasıdır⁹⁵. Bir önceki paragrafta da işaret ettiğimiz üzere yargı organlarının anayasal denetim yapmasının gerekliliği tartışmalı olmakla birlikte bu gereklilik kesin bir doğru olsa dahi bu gereklilikten bir yetki çıkarılamaz çünkü yargı organları da egemenlikten kaynaklı yetkileri kullanan bir devlet organıdır. Liberal bir devlette ise devlet organlarının yetkisiz olması asıl, yetkili olması ise istisnadır⁹⁶. Bu ilkenin zorunlu bir sonucu olarak eğer bir devlet organı herhangi bir konuda açıkça yetkilendirilmemişse ilgili makamın yetkisiz olduğunu kabul etmek gerekir. Bu yetkiye sahip olmak hayati bir gereklilik olsa dahi bu sonuç değişmez. Kısacası, ihtiyaçlar yetki doğurmaz. Bir kişinin arabaya çok ihtiyacının olması nasıl ki o kişiyi araba hırsızlığı yapma konusunda

⁹³ Yüksel **Metin**, "Anayasal Demokrasi İçinde Anayasa Mahkemesinin Konumu", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 1, 2012, s. 91-92; **Gökçe/Dölek**, s. 126; **Kaya**, s. 362.

⁹⁴ **Dede**, s. 137.

⁹⁵ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 716.

⁹⁶ Kemal **Gözler**, "Yorum İlkeleri", Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması, Hazırlayan: Ozan Ergül, (Baskı Sayısı Belirtilmemiş), Türkiye Barolar Birliği Yayınevi, Ankara 2013, s. 73-77.

yetkilendirmiş olmuyorsa yargı organlarının anayasal denetim yapma gerekliliği de yargı organlarını bu konuda yetkilendirmiş olmaz.

Marshall'ın değinecek olduğumuz son hatası ise yargı organlarının hukuk kurallarını uygulamakla yetkili ve görevli olmalarından hareketle anayasayı yorumlamak konusunda da yetkili olduğu sonucuna varmasıdır. Kurucu iktidar, hukuk kurallarını uygulama konusunda yargı organlarını yetkilendirip anayasayı bu konuda istisna tutabilir veya Marshall'ın deyişiyle söyleyecek olursak anayasa karşısında mahkemelerden gözlerini kapamalarını isteyebilir. Böylelikle kurucu iktidar anayasayı yasama organı için bir program niteliğinde tasarlamış olur. Nitekim bizce 1924 Anayasası ile gerçekleşen durum da tam olarak bu niteliktedir. Bu durumun mantığa aykırı bir niteliği de bulunmamaktadır. Bu nedenle mahkemelerin hukuku uygulamakla görevli olmalarından hareketle anayasal denetim yapma yetkisine de sahip olduğu sonucuna varmak bizce sağlıklı bir akıl yürütme teşkil etmemektedir.

Buraya kadar söylediklerimizin ışığında konuyu 1924 Anayasası açısından değerlendirdiğimizde ise; anayasada yargı organlarını anayasal denetim yapma konusunda açıkça yetkilendiren bir madde olmaması, yargı organlarının bu konuda yetkilendirilmemiş olduğunu kanıtlama açısından bizce yeterli ve makul bir delildir. Anayasada bu hususta açıkça yargıya yetki tanıyan bir madde olmaması ve anayasanın bütünü dikkate alındığında da yargıya bu yetkiyi tanımamızı gerektirecek mantıki bir zorunluluk olmaması yargı organlarının anayasal denetim konusunda yetkisiz olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer yandan, 1924 Anayasasını yapan kurucu iktidarın egemenlik anlayışı da yargı organlarının anayasal denetim yapma konusunda yetkili olmadığını göstermektedir⁹⁷. Anayasada yasama ve yürütme erklerinin TBMM'de birleştiği açıkça ifade edilmiş (md. 5) ve yargı erkinin kanunlar çerçevesinde bağımsız yargı organları tarafından kullanılacağı belirtilmiştir (md. 8). Bu nedenle, 1924 Anayasası ile yasama erkinin bizzat TBMM tarafından kullanıldığı; yürütme ve yargı erkinin ise egemenliğin kullanımında tek yetkili organ olan TBMM'nin (md. 4) vekilleri konumunda olan yürütme ve yargı organları tarafından

⁹⁷ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 97; **Özbudun**, Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri, s. 5.

kullanılacağı, tamamen parlamentonun üstünlüğü ilkesine dayanan bir sistem kurulmuştur⁹⁸. Anayasanın yapımında parlamentonun üstünlüğü ilkesinin esas alındığı meclis görüşmelerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Anayasa komisyonu tasarısında yer alan ve cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi tanıyan madde⁹⁹ ile kanunların yorumlanması noktasında Yargıtay ve Danıştayı yetkilendiren madde¹⁰⁰ genel kurul tarafından reddedilmiştir. Cumhurbaşkanı güçleştirici veto yetkisi tanıyan madde ise geciktirici vetoya dönüştürülerek kabul edilmiştir¹⁰¹. Çift meclis sistemini bazı milletvekilleri savunmuş olmasına rağmen tek meclisli bir parlamento kurulması genel kurul tarafından uygun görülmüştür¹⁰². Kısacası, anayasanın yapımında TBMM'nin oluşum ve işleyişine müdahalede bulunabilecek her türlü makam ve mekanizma reddedilerek parlamentonun üstünlüğü ilkesine sadık kalınmıştır¹⁰³. Parlamentonun üstünlüğü ilkesine titizlikle uyan böylesi bir meclisin, TBMM tarafından yapılan kanunların anayasaya uygunluğu noktasında yargı organlarını yetkilendirmiş olduğunu kabul edebilmek mümkün görünmemektedir. Parlamentonun üstünlüğü ilkesinin bir uzantısı olarak kanunları yorumlama ve tüzüklere ilişkin uyuşmazlıkları karara bağlama yetkisinin dahi TBMM'ye tanınmış olması da bu görüşü desteklemektedir. Yine benzer şekilde anayasaya aykırılık halinin yaptırımından mahrum bırakılmış olması da anayasanın 103. mad-

⁹⁸ Recai G. **Okandan**, "Hükümlerlik Kudreti ve Buna Dahil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanununun Hususiyetleri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 28, S. 2, 1962, s. 328-334; **Anayurt**, 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 10-11; Ahmet **Mumcu**, "1924 Anayasası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 5, 1986, s. 393.

⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7/1, 24.03.1924, s. 1019. Bu madde hakkında tartışmalar için bakınız: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7/1, 23.03.1924, s. 992-1010.

¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 8, 30.03.1924, s. 98-103.

¹⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 8, 30.03.1924, s. 115-120.

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7/1, 16.03.1924, s. 531-532, 540.

¹⁰³ Recai G. **Okandan**, "Milli Hakimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 27, S. 1-4, 1961, s. 30-32; **Anayurt**, 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 10-11.

desinin yalnızca yasama organına hitap eden bir temenniden ibaret olduğunu göstermektedir¹⁰⁴. Kısacası, anayasayı yapan kurucu iktidarın benimsemiş olduğu egemenlik anlayışı, anayasanın “*hürriyet tarafından çoğunluğun karşısına dikilen hukuki barajlar*”¹⁰⁵ olmasına engel olmaktadır.

Özetle, özgürlük esasına dayalı bir devlette devlet organlarının yetkisiz olması asıl olduğu için anayasal denetimin nasıl gerçekleştirileceği hususunda anayasada doğrudan bir hüküm olmadığında yargı organlarının anayasal denetim yapma konusunda yetkisiz olduğunu kabul etmek gerekir. Bu nedenle 1924 Anayasasında da yargı organları anayasal denetim yapma konusunda yetkilendirilmiş değildir. 1924 Anayasası bu konuda siyasi denetim modelini benimsemiştir¹⁰⁶.

III. SİYASİ ORGANLAR TARAFINDAN YAPILAN ANAYASAL DENETİM VE 1924 ANAYASASI

1924 Anayasası anayasal denetim yapma konusunda yargı organlarını açıkça yetkilendirmediği için anayasanın yargısal denetim modelini benimsemiş olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir. Bu durumun zorunlu bir sonucu olarak anayasal denetim siyasi makamlar tarafından yapılacaktır. Bir başka deyişle 1924 Anayasası siyasi denetim modelini benimsemiştir. Bu kısımda bu siyasi denetim mekanizmaları çerçevesinde 1924 Anayasasının benimsemiş olduğu anayasal denetim mekanizmaları incelenmiştir.

A. Meclis Komisyonları Tarafından Yapılan Anayasal Denetim

Birçok ülkede kanun teklifleri¹⁰⁷ meclis genel kurullarının önüne gelmeden önce meclis komisyonlarının incelemesinden geçmektedir. Meclis komisyonları, meclis çalışmalarının ön hazırlığının yapıldığı yerlerdir¹⁰⁸.

¹⁰⁴ **Atar**, s. 187; **Anayurt**, 1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 9.

¹⁰⁵ **Kapani**, s. 284.

¹⁰⁶ Yavuz **Sabuncu**, *Anayasaya Giriş*, 12. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s. 88; **Erdoğan**, *Anayasal Demokrasi*, s. 97; **Teziç**, *Anayasa Hukuku*, s. 177; **Barın**, *Anayasa Yargısının Demokratik Meşruiyeti*, s. 155.

¹⁰⁷ Bakanlar kurulu tarafından sunulan kanun tekliflerine “kanun tasarısı” denilse de biz çalışmamızda kanun teklifi kavramını kanun tasarısı kavramını da kapsar şekilde kullanmaktayız.

¹⁰⁸ **Gözler**, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, C. 1, s. 878.

Bir kanun teklifinin komisyondan geçmeksizin doğrudan doğruya meclis genel kurulu önüne gelmesi pratik nedenlerden ötürü uygun değildir. Meclis komisyonlarda birçok farklı kişinin öndenetiminden geçen kanun teklifleri daha olgun ve yetkin bir hale gelir. Kanun tekliflerinin komisyonların incelemesinden geçmiş bu olgun hallerinin meclis genel kuruluna sunulması hem genel kurulda yapılabilecek birçok düzeltmenin henüz komisyon aşamasındayken yapılmasını sağlayarak vakit kazandırır hem de kanunların sahip olması gereken temel niteliklerin denetiminin önceden yapılarak kamu yararının sağlanmasına hizmet eder¹⁰⁹. Meclis komisyonlarına anayasaya aykırı gördükleri kanun tekliflerini reddetme yetkisi tanınması ise bu mercileri anayasal denetim yapma yetkisiyle donatmış olmaktadır¹¹⁰.

1924 Anayasasına baktığımızda ise kanun teklif etme konusunda milletvekilleri ve bakanlar kurulu yetkilidir (1924 AY md. 15; TBMM Dahili Nizamnamesi¹¹¹ md. 66-67). Kanun teklifleri meclis başkanlığına sunulduktan sonra meclis başkanı tarafından ilgili komisyonlara gönderilir (içtüzük md. 66/7, 67/4). Örneğin anayasa değişikliğine dair kanun teklifleri meclis genel kurulunda görüşülmeye başlamadan önce anayasa komisyonunun incelemesinden geçer. 1927 tarihli TBMM İçtüzüğü, meclis komisyonlarını anayasal denetim yapmakla da görevlendirmiştir. Buna göre meclis komisyonları önlerine gelen kanun tekliflerini öncelikle anayasaya uygunluk bakımından denetleyecek ve anayasaya aykırı gördüğü kanun tekliflerini reddecektir (içtüzük md. 37).

Meclis komisyonlarına böylesi bir yetki tanımak yerinde olmakla birlikte bu denetimin etkin olduğundan bahsedebilmek pek mümkün değildir. Meclis komisyonlarına tanınan anayasal denetim yetkisinin etkin olduğundan bahsedemememizin başlıca sebeplerinden birisi meclis komisyonlarının oluşum şekline kaynaklanmaktadır¹¹². Türkiye gibi disiplinli parti yapısının hakim olduğu ülkelerde kanun teklifleri, milletvekillerinin kendi iradelerinin sonucu olmaktan ziyade parti üst yönetiminin iradesinin sonucudur. Meclis komisyonları ise TBMM'yi oluşturan siyasi partilere

¹⁰⁹ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 878.

¹¹⁰ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 697; **Kuran**, s. 35-36.

¹¹¹ 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi bundan sonra kısaca içtüzük olarak anılacaktır.

¹¹² **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 14.

mensup kişilerden oluşmaktadır. Kanunların anayasal denetiminin yapılmasının başlıca amaçlarından birinin sınırlı bir devlet iktidarını gerçekleştirmek olduğu düşünüldüğünde anayasal denetimin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinin en önemli olduğu kanun tekliflerinin ülkeyi yöneten iktidar partisi mensubu milletvekilleri ya da bakanlar kurulu tarafından verilen kanun teklifleri olduğu görülür çünkü kanunlaşma ihtimalinin en yüksek olduğu kanun teklifleri bunlardır ve dolayısıyla temel hakları ihlal edebilecek yetiye de bu teklifler sahiptir. Ancak meclis komisyonlarını oluşturan üyelerin çoğunluğunun da iktidar partisi mensubu olması sebebiyle anayasal denetimin en etkisiz olduğu kanun teklifleri de tezat bir şekilde yine iktidar partisi mensupları tarafından verilen kanun teklifleridir. Kısacası çoğunluk diktasını engellemeye yönelik anayasal denetimin yine aynı çoğunluğun mensupları tarafından yapılacak olması meclis komisyonları tarafından yapılan denetimin etkin bir denetim olduğundan bahsedebilmeyi imkansız kılmaktadır.

Üstelik, 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi partilerin meclis faaliyetlerine güçleri oranında katılmaları öngörüldüğü için (1961 AY md. 85/2; 1982 AY md. 95/2) meclis komisyonlarının yalnızca tek bir partinin üyelerinden oluşması mümkün değilken; 1924 Anayasası döneminde komisyon üyelerinin çoğunluğunun oyuyla seçilmesi usulü benimsenmiş olduğundan (içtüzük md. 22/1) bir komisyonun yalnızca tek bir partinin üyelerinden oluşmasının önü açılmıştır. Nitekim bu dönemde üyelerinin tamamı aynı partiden olan birçok komisyon kurulmuştur. Farklı partilerin üyelerinden oluşan bir komisyonun yaptığı anayasal denetim dahi yeterince etkin değilken aynı partiden üyelerin oluşturduğu bir komisyonun daha da etkisiz bir denetim gerçekleştirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle 1924 Anayasası döneminde komisyonların çoğunluk oyuyla belirlenmesi usulünün benimsenmiş olması komisyonlar tarafından yapılan anayasal denetimin daha da önemsizleşmesine neden olmuştur.

Meclis komisyonlarının yaptığı anayasal denetimin etkin olmamasının ikinci sebebi ise komisyonun bu konudaki kararının hukuki niteliğinde yatmaktadır. Komisyonların kanunların anayasal denetimi konusundaki vermiş olduğu kararlar bağlayıcı değildir. Bir başka deyişle komisyonun anayasaya aykırı bulmuş olduğu bir kanun teklifi doğrudan düşmemektedir. Komisyonun anayasaya aykırılık dolayısıyla vermiş olduğu ret kararı genel kurul tarafından da benimsenirse ancak o zaman kanun teklifi düşmüş olmaktadır. Bu nedenle komisyonun anayasal denetim sonucu vermiş

olduğu karar, Genel Kurul açısından bir uyarı niteliğindedir. Meclis, komisyonunun anayasaya aykırı bulduğu bir kanun teklifini kanunlaştırarak komisyonun yapmış olduğu denetimi etkisiz kılabilir.

Meclis komisyonları tarafından yapılan anayasal denetimin etkin olmamasının bir diğer sebebi ise bu denetim şeklinin TBMM İçtüzüğü'nde öngörülmüş olmasından kaynaklanmaktadır¹¹³. Meclis komisyonlarının yaptığı denetimin etkin olduğu kabul edilse dahi TBMM İçtüzüklerinin çoğunluk oyuyla değiştirilebilir olması sebebiyle meclis çoğunluğu istediği zaman yapacağı bir içtüzük değişikliğiyle bu denetimi kaldırarak anayasaya aykırı kanun çıkarmaya devam edebilir. Bu durum, komisyonları meclis çoğunluğuyla çatışmaya düşmekten kaçınmaya sevkedecek bir etki yaratabilecek niteliktedir. Nasıl ki yargı organlarının bağımsız sayılabilmesi için yargı organlarına baskı yapılmaması gerektiği gibi baskı yapılma ihtimalinin de olmaması gerekiyorsa¹¹⁴ benzer bir şekilde meclis komisyonlarının yapmış olduğu denetimin çoğunluk oyuyla kaldırılabilir bir yol olması da meclis komisyonlarını baskılara açık bırakarak denetimin etkinliğini zedeleyebilecek niteliktedir.

B. Parlamento Tarafından Yapılan Anayasal Denetim

Meclis komisyonlarında karara bağlanan kanun teklifleri meclis genel kurulu önüne gelir. Komisyonlar kanun teklifinin anayasaya uygunluğu hususunda ne karar vermiş olursa olsun genel kurulun önünde anayasal denetim hususunda iki temel seçenek vardır: ya kanun teklifini anayasaya aykırı görerek reddecek ya da anayasaya uygun bularak kabul edecektir. Meclis genel kurulu tarafından yapılan anayasal denetimin etkin olmasına engel olan husus, meclis komisyonlarının oluşumuna hakim olan tezatlıktan kaynaklı sebeple aynıdır. Meclis çoğunluğunu oluşturan iktidar partisi tarafından verilmiş olan kanun teklifinin anayasaya uygunluğu yine aynı çoğunluk tarafından denetlenecektir ki anayasaya uygunluktan öte siyasi kaygıların ağır basmasının mümkün olduğu böylesi bir denetimin etkin olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir¹¹⁵. Bu denetimde de çoğunluğun iradesi yine aynı çoğunluk tarafından denetlenmektedir. Meclis genel kurulunun anayasal denetim konusunda vermiş olduğu karar ise meclis

113 **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 14.

114 **Bülent Beder/Mehmet Altundiş**, "Yasama ve Yürütme Fonksiyonlarının Yargı Bağımsızlığına Müdahalesi", Yasama Dergisi, S. 13, 2009, s. 85.

115 **Kelsen**, s. 882-883.

komisyonlarında verilen kararın aksine bağlayıcıdır. Genel Kurulun anayasaya aykırı olduğuna kanaat ederek reddettiği bir kanun teklifi düşmüş olur. Bu nedenle genel kurulun yaptığı anayasal denetimin hukuki gücünde bir sorun bulunmamaktadır.

Parlamento tarafından yapılacak anayasal denetimin bir diğer türü ise yürütme organının işlemlerinin anayasaya uygunluk bakımından denetlenmesidir. Parlamenter hükümet sistemlerinde yürütme organının yasama organı karşısında siyasi sorumluluğu bulunduğu için parlamento herhangi bir nedenden ötürü kendisinden memnun olmadığı bakanlar kurulunu veya bakanı görevden alabilir¹¹⁶. Parlamento, bakanlar kurulunu ya da bakanı anayasaya uygun davranmamaktan ötürü de görevden alabileceği için parlamento sahip olduğu bu yetkiyle bakanlar kurulunun anayasaya uygun davranmasını sağlayabilir¹¹⁷. Başkanlık hükümet sistemlerinde ise başkanın parlamento karşısında siyasi bir sorumluluğu bulunmakla birlikte anayasaya aykırı davranışları nedeniyle başkanın cezai sorumluluğuna gidilerek başkan impeachment usulüyle görevden alınabilir¹¹⁸. Aynı usül parlamenter hükümet sistemlerinde cumhurbaşkanları için de işletilebilir¹¹⁹. Bu nedenle parlamento yürütme organının cezai sorumluluğu yoluyla da anayasal denetim gerçekleştirebilir. Parlamento hükümet sistemine göre değişen yetkileriyle yürütme organı üzerinde farklı şekillerde anayasal denetim gerçekleştirebilse de başta disipli parti yapısı ve lider sultanı olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü bu denetimin etkin bir denetim olduğu söyleyebilmek pek mümkün değildir.

C. Devlet Başkanları Tarafından Yapılan Anayasal Denetim

Devlet başkanları da sahip oldukları çeşitli yetkilerle bir anayasal denetim makamına dönüşebilmektedir. Örneğin devlet başkanına, anayasaya aykırı gördüğü kanunlar hakkında anayasa mahkemesinde dava açma hakkı tanınması bu hususta önemli bir yetkidir. Makalemiz açısından

¹¹⁶ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 663-664; **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 367-368.

¹¹⁷ **Kelsen**, s. 882.

¹¹⁸ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 643, 648; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 27-28; **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 406-407.

¹¹⁹ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 90-91; **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 366-367.

önemli olan denetim şekli ise devlet başkanlarına tanınan kanunları meclise iade etme yetkisidir. Devlet başkanı anayasaya aykırı gördüğü kanunu meclise iade ederek anayasal denetim gerçekleştirebilecektir¹²⁰.

1924 Anayasası da devlet başkanı olan cumhurbaşkanına yayınlanmasını uygun bulmadığı kanunları meclise iade etme yetkisi tanımıştır. Cumhurbaşkanı yayınlanmak üzere kendisine gönderilen kanunları on gün içinde ilan etmekle görevli kılınmış ancak anayasa değişikliğine ve bütçeye ilişkin kanunlar dışındaki bir kanunun yayınlanmasını uygun bulmuyorsa meclise iade edebileceği ifade edilmiştir (md. 35/1-2). Cumhurbaşkanı tarafından meclise iade edilen kanun TBMM tarafından tekrar kabul edilirse cumhurbaşkanı ilgili kanunu yayınlamak zorundadır (md. 35/3). Kanunların yayınlanmasının uygun bulunmaması hususunda hangi kriter çerçevesinde değerlendirme yapılacağı anayasada belirtilmemiş olduğuna göre cumhurbaşkanının kanunları hem yerindelik hem de hukukilik bakımından denetleyebileceğini kabul etmek gerekir. Bir başka deyişle cumhurbaşkanı, meclis tarafından kendisine gönderilen kanunu kamu yararına uygun olmadığı için reddedebileceği gibi kanunun anayasaya aykırı olduğunu düşünmesinden ötürü de reddedebilir. Bu nedenle 1924 Anayasası tarafından cumhurbaşkanına tanınan kanunları meclise iade yetkisini bir anayasal denetim mekanizması olarak nitelemek mümkündür¹²¹ ancak açıklayacağımız nedenlerden ötürü bu denetim mekanizması da etkin değildir.

Cumhurbaşkanına tanınan bu yetkinin etkin bir anayasal denetim mekanizması olması önündeki ilk engel, 1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğu arasında oldukça yakın bir ilişki kurmuş olmasıdır. Cumhurbaşkanı, milletvekilleri arasından TBMM tarafından bir seçim dönemi için seçilmektedir (md. 31). Bir başka deyişle cumhurbaşkanının görev süresi kendisini seçen meclisin görev süresiyle sınırlıdır. Örneğin meclisin erken seçim kararı alması halinde toplanan yeni meclis yeni bir cumhurbaşkanı seçecektir. Meclis çoğunluğu tarafından seçilmesi sebebiyle cumhurbaşkanının görev süresinin kendisini seçen meclisle özdeş kılınmış olması cumhurbaşkanını kendisini seçen çoğunluktan ayrı bir irade olarak görmeyi zorlaştırmaktadır. Nitekim bu dönemde cumhurbaşkanları partileriyle yakın ilişkide olmayı sürdürmüşler ve hatta parti genel başkanlığı

¹²⁰ Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 697; Kelsen, s. 865.

¹²¹ Kuran, s. 36-37.

görevlerini dahi bırakmamışlardır¹²². 1924 Anayasası'nda bir kişinin tekrar tekrar cumhurbaşkanı seçilmesine engel bir hüküm olmadığı da göz önüne alınırsa cumhurbaşkanı seçilen bir kişinin tekrar seçilme kaygısıyla kendisini seçen meclis çoğunluğuyla aynı doğrultuda hareket etmeye çalışması oldukça muhtemeldir. Kısacası cumhurbaşkanını meclis çoğunluğuyla bağdaştıran 1924 Anayasasının cumhurbaşkanı seçim şekli, cumhurbaşkanına tanınan kanunları meclise iade yetkisinin anayasal bir denetime dönüşmesinin önündeki en büyük engellerden birisidir¹²³. Nitekim 1924 Anayasası döneminde cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğu arasında kurulan bu özdeşlik sonucunda hiçbir cumhurbaşkanı kendisine tanınan kanunları meclise iade yetkisini kullanmamıştır¹²⁴. 1961 Anayasasının yapım sürecinde ise 1924 Anayasasındaki cumhurbaşkanlığı konumuna bir tepki olarak cumhurbaşkanının seçiminde ve görevini yerine getirmesinde tarafsızlığını sağlamaya yönelik birçok hüküm anayasaya eklenmiştir¹²⁵. Kanunları meclise iade yetkisi de ilk kez bu dönemin ilk cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel tarafından kullanılmıştır¹²⁶.

Cumhurbaşkanının etkin bir anayasal denetim yapabilmesinin önündeki ikinci engelse cumhurbaşkanına tanınan kanunları iade yetkisinin bağlayıcı bir yetki olmayışıdır¹²⁷. Daha önce de belirttiğimiz üzere cumhurbaşkanına tanınan kanunları meclise iade yetkisi meclis tarafından aşılabilir bir yetkidir. TBMM, cumhurbaşkanı tarafından anayasaya aykırı görülerek iade edilen kanunu tekrar kabul ederse cumhurbaşkanı bu kanunu yayınlamak zorunda kalmaktadır (md. 35/3). Üstelik, cumhurbaşkanı tarafından iade edilen kanunun meclisin basit çoğunluğu tarafından tekrar kabul edilebilecek olması bu yetkiyi daha da önemsiz bir hale getirmektedir. 1924 Anayasası'nın anayasa komisyonu tarafından hazırlanan taslağında cumhurbaşkanı tarafından iade edilen kanunun meclis üye tam

122 **Sabuncu**, s. 34.

123 **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 12-13.

124 Ömer **Anayurt**, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 8, S. 39, 1996, s. 675; **Balkar**, s. 219.

125 **Sabuncu**, s. 234.

126 **Akın**, s. 380-381.

127 **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 12.

sayısının ancak üçte iki çoğunluğu ile tekrar kabul edilebileceği belirtilmişse de bu kural TBMM tarafından kabul edilmemiştir¹²⁸. Madde, tasarıdaki hali ile kabul edilmiş olsaydı cumhurbaşkanına tanınan bu yetkinin anayasal denetim hususunda (bağlayıcı olmasa da) daha etkin bir niteliğe kavuşacağına kuşku yoktur.

D. Yargı Organları Tarafından Yapılan Siyasi Denetim

Anayasalar tarafından yargı organlarına hukuki metinlerin yapımında bazı yetkiler tanınabilmektedir¹²⁹. Örneğin 1876 Anayasası ilk halinde kanun tekliflerinin Danıştay tarafından düzenlenmesi usulünü kabul etmişti (md. 53-54). 1876 Anayasası'nın benimsemiş olduğu usul, demokrasi teorisiyle uyuşmaması nedeniyle kabul gören bir usul olmamakla birlikte yargı organlarının hukuki metinler hakkında görüş bildirmesi uygulaması devam etmektedir. Yakın tarihimizden bir örnek olarak, 21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun öncesine kadar bakanlar kurulu tüzük çıkarabilmekteydi ve bu tüzüklerin Danıştay incelemesinden geçmesi zorunlu idi (md. 107). Tüzüklerin Danıştay incelemesinden geçmesi zorunlu olmakla birlikte bakanlar kurulunun bu kararlara uyma zorunluluğu bulunmamaktaydı. Bir başka deyişle Danıştayın tüzükler hakkında vermiş olduğu kararlar danışma kararı niteliğindedir.

1924 Anayasası'na baktığımızda ise Danıştaya kanun teklifleri hakkında görüş bildirme yetkisi tanındığını görmekteyiz. Kanun tasarıları hakkında görüş bildirmek, anayasada Danıştayın görevleri arasında sayılmıştır (md. 51). Anayasanın lafzından, her kanun tasarısının değil yalnızca hükümetçe talep edilen kanun tasarıları hakkında Danıştayın görüş bildirme yetkisi olduğu anlaşılmaktadır. Danıştayın bu kanun tasarıları üzerindeki görüş bildirme yetkisi doğal olarak bağlayıcı nitelikte değil danışma niteliğindedir¹³⁰.

Danıştayın kendisinden görüş bildirilmesi talep edilen kanun tasarıları üzerinde anayasal denetim yaparak tasarımın anayasaya aykırı olup olmadığını incelemesi pekala mümkündür ancak bu denetimin etkin bir meka-

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 8, 30.03.1924, s. 115-120.

¹²⁹ **Kuran**, s. 36.

¹³⁰ **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 15.

nizması olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir. Öncelikle, her kanun tasarısı değil yalnızca hükümet tarafından talep edilen kanun tasarıları Danıştayın incelemesinden geçmektedir. Bu nedenle Danıştayın olumsuz bir görüş bildirmesinden çekinilen durumlarda tasarının Danıştay incelemesinden geçirilmeksizin meclise gönderilmesi mümkündür. Kısacası, Danıştayın denetiminin aşılabilir nitelikte bir denetim yolu olması bu denetimin etkinliğini baştan imkansız kılmaktadır. Danıştayın yapacağı anayasal denetimin etkin olmasının önündeki bir diğer engel ise kararlarının danışma niteliğinde olmasıdır. Her kanun tasarısı Danıştayın incelemesinden geçmek zorunda olsa dahi Danıştayın bu kararının bağlayıcı nitelikte olmaması, Danıştayın anayasaya aykırı olduğu yönünde görüş bildirdiği bir tasarının kanunlaşmasına engel olamamaktadır. Öte yandan, Danıştayın kararı her ne kadar bağlayıcı nitelikte olmasa da kamuoyundan gelebilecek tepkiler dikkate alındığında Danıştayın anayasaya aykırı olduğunu bildirdiği bir kanun teklifinin TBMM tarafından kanunlaştırılması çok daha zor olacaktır¹³¹. Saymış olduğumuz iki temel nedenden ötürü 1924 Anayasası'yla Danıştaya tanınmış olan kanun tasarıları hakkında görüş bildirme yetkisinin etkin bir anayasal denetim mekanizma olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir.

Yargı organları tarafından yapılan siyasi anayasal denetime bir diğer örnek ise 1919 Finlandiya Anayasası ve 1948 Brezilya Anayasası gibi bazı anayasalarda benimsenmiş olan yargı organlarının anayasaya aykırı gördükleri kanunları yasama organına bildirerek bunların değiştirilmesini talep edebilme yetkisi tanınmasıdır¹³². Bu yöntem benzer bir sistem günümüz İngiltere'sinde de bulunmaktadır. İngiltere'de 1998 yılında kabul edilen İnsan Hakları Kanunu ile mahkemeler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı gördükleri kanunlar hakkında parlamentoya uyumsuzluk bildiriminde bulunabilmekte ve uyumsuzluk iddiası parlamento tarafından çözülmektedir¹³³. Kanunların anayasa değil de parlamentonun çıkaracağı bir kanunla taraf olmaktan çekinilebilecek bir uluslararası sözleşme olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygunluğunun denetlenmesi sebebiyle bu yöntem bir anayasal denetim mekanizması değilse de sınırlı devlet ideali açısından önemli bir yetkidir. Yargı organlarının bu denetim şe-

131 **Kuran**, s. 36.

132 **Kuran**, s. 41-42.

133 **Keskin**, s. 76-78.

killerindeki rolünün görüş bildirmekten ibaret olması ve anayasaya aykırılık iddiasına dair son sözün parlamento tarafından söylenecek olması bu denetim şekillerinin de etkin olmasını imkânsız kılmaktadır.

E. Yasama Organı Üyelerinin ve Devlet Başkanlarının Yeminlerinde Anayasaya Sadakat

Yasama organı üyeleri ve devlet başkanları günümüzde de görevlerine genelde yemin ederek başlamaktadır. Yeminler, verdiği sözü tutmayan kişinin ilahi bir güç tarafından cezalandırılacağına inanılan eski çağlardan kalma bir gelenektir¹³⁴. Delice'nin de belirttiği üzere yeminler günümüz hukukunun halen tamamen rasyonelleşmemiş olduğunun göstergelerinden biridir¹³⁵. Yasama organı üyelerinin ve devlet başkanlarının üzerlerine yemin ettikleri değerlerden biri de genellikle anayasaya sadakattir. Böylelikle anayasaya sadakat manevi bir yaptırıma bağlanarak kişilerin anayasaya aykırı kanun teklifinde bulunmamaları ve anayasaya aykırı kanun tekliflerine olumlu oy vermemeleri sağlanmak istenmektedir¹³⁶; devlet başkanları ise bu yemin doğrultusunda anayasaya aykırı gördükleri kanunları meclise iade edecektir. ABD Başkanının göreve başlarken etmiş olduğu yemin, anayasaya sadakate yapmış olduğu vurguyla bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir: *"Birleşik Devletler Başkanlığı görevini sadakatle yerine getireceğime ve Birleşik Devletler Anayasasını elimden geldiğince gözeteyeceğime, koruyacağıma ve savunacağıma onurum üzerine ant içerim"* (md. 2, b. 1, f. 8). Anayasaya bağlılık duyan bir bakanlar kurulunun ya da parlamenterin anayasaya aykırı olduğunu düşündüğü bir kanun teklifini meclise sunmayacağı aşikârdır. Bu nedenle anayasal denetim en başta kanun teklifinde bulunan kişi veya makam tarafından bir otokontrol mekanizmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak pek tabii ki bu otokontrolün etkin bir denetim mekanizması olmadığı açıktır.

Türkiye tarihinin ilk anayasası olan 1876 Anayasası'na göre parlamenterler padişaha, vatana ve anayasaya sadakat yemini ederek göreve başlamaktadır (md. 46). 1909 yılında yapılan anayasaya değişikliğiyle birlikte yasama döneminin ilk oturumunda padişahın da parlamento huzurunda anayasaya sadakat yemini etmesi öngörülmüştür (md. 3). 1924 Anayasasına baktığımızda ise ne milletvekillerinin ne de cumhurbaşkanının

¹³⁴ Aslan **Delice**, Antropoloji Penceresinden Hukuk: Basit Toplumlarda Akralılık İktidar ve Çıkar İlişkileri, 1. Baskı, On İki Levha Yayınevi, İstanbul 2013, s. 109-110.

¹³⁵ Yeminler ve işlevleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Delice**, s. 108-112.

¹³⁶ **Kuran**, s. 35.

yemininde anayasaya sadakate dair doğrudan bir ifade bulunmaktadır. Milletvekili yemininin düzenlendiği 16. maddede “cumhuriyet esaslarından” bahsedebilmektedir. Anayasaya sadakat ile yemin metni arasında bu ibare dolayısıyla bir bağlantı kurabilmek imkanı görülebilse de anayasanın bütünü dikkate alındığında böyle bir yorum yapabilmek de pek mümkün görünmemektedir¹³⁷. Cumhurbaşkanı yeminini düzenleyen 38. maddede de anayasaya sadakate dair doğrudan bir ifade yer almamaktadır. Yeminde “cumhuriyet kanunlarına” sadakatten bahsedilmektedir. Anayasaların da özel nitelikte bir kanun olması sebebiyle anayasaya sadakat bu ibarenin kapsamında görülebilir ancak anayasanın alalede bir kanun olmaması nedeniyle yemin metinlerde anayasadan ayrıyeten söz edilmesi daha yerinde bir uygulama olacaktır. Bu nedenle cumhurbaşkanı yemini de bu konuda eksiktir.

Yaptırımın doğrudan ilahi bir güç tarafından uygulanacağına inanılmasından ötürü parlamenterlerin ve devlet başkanlarının yaptıkları yeminler günümüzde de doğrudan bir yaptırıma bağlanmamaktadır. Yeminde belirtilen değerlere aykırılık bazı hallerde suç oluştursa dahi bunlar yemine aykırı davranılmış olduğu için değil kanun tarafından belirlenen fiile uygun bir eylemin varlığından ötürü cezalandırılmaktadır. Bir başka deyişle söz konusu yemin hiç yapılmamış olsa dahi kişinin eylemi yine de suç oluşturacaktır. Bu nedenle anayasaya sadakat yemini edilmesi kişilerin anayasaya aykırı davranmalarının önünde caydırıcı bir etmen değildir. Kaldı ki yeminler bir yaptırıma bağlanmış olsa dahi yapılan yeminlerde göndermede bulunulan değerlerin “milletin mutluluğu, refahı” gibi son derece muğlak kavramlar olması yemine aykırılığın tespitini imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle parlamenterlerin ve devlet başkanlarının anayasaya sadakat konusunda yemin etmeleri uygulama açısından pek bir fark yaratacak olmamakla birlikte bu konuda yemin edilmesi kurucu iktidarın anayasaya sadakate verdiği önemi gösteren bir sembol olacaktır ki 1924 Anayasası bu sembolen de mahrumdur.

¹³⁷ **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 11.

F. Yarı Doğrudan Demokrasi Araçları ve 1924 Anayasası

Halkın yönetime katılım şekline göre demokrasi temelde üç türe ayrılmaktadır. Doğrudan demokrasiler halkın yönetime bizzat katıldıkları demokrasilerdir¹³⁸. Örneğin Antik Atina'da ya da bu demokrasi biçiminin günümüzdeki bazı nadir örneklerinde olduğu gibi halk bir meydana toplanmakta ve kararlar bizzat kendilerinin verdikleri oylar sonucu alınmaktadır. Temsili demokrasilerde ise halk yönetime temsilcileri aracılığıyla katılır¹³⁹. Örneğin her şehrin parlamentoya temsilcilerini göndererek yönetime katıldığı demokrasiler bu türdeki demokrasilerdir. Temelde temsili bir demokrasi türü olan yarı doğrudan demokrasilerde ise halk; halkoylaması, halk teşebbüsü, halk vetosu ve geri çağırma gibi yönetime doğrudan müdahil olabileceği çeşitli araçlara sahiptir¹⁴⁰. Bu nedenle yarı doğrudan demokrasiler temsili ve doğrudan demokrasi türleri arasındaki bir uzlaşma, bir orta yol niteliğindedir. Günümüzün milyonları, milyarları bulan ülke nüfusları karşısında doğrudan demokrasi uygulanabilir bir sistem olarak görülmemektedir¹⁴¹. Uluslar tercihlerini temsili ya da yarı doğrudan demokrasilerden yana kullanmaktadır.

Bu demokrasi türlerini anayasal denetim açısından değerlendirdiğimizde ise temsili demokrasiler doğal olarak halka anayasaya aykırı olduğunu düşündüğü kanunlara müdahale etme imkânı tanımamaktadır¹⁴². Temsili demokrasilerde halk bir kanunun anayasaya aykırı olduğunu düşünüyorsa halkın parlamenterleri bilgilendirmek ya da bu konuda baskı grupları oluşturmak haricinde yapabileceği pek bir şey bulunmamaktadır. Yarı doğrudan demokrasilerde ise halkın bu konuda yapabileceği daha çok şey bulunmaktadır. Örneğin önemli kanunların halkoylamasına tabi tutul-

¹³⁸ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 733; **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 236.

¹³⁹ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 743; **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 220.

¹⁴⁰ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 759-760; **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 230.

Yarı doğrudan demokrasi araçları hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 760-768; **Teziç**, Anayasa Hukuku, s. 230-234.

¹⁴¹ Ali Fuad **Başgil**, Demokrasi Yolunda, 6. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2019, s. 49; **Barın**, Anayasa Yargısının Demokratik Meşruiyeti, s. 55.

¹⁴² **Kuran**, s. 36.

ması halinde halk anayasaya aykırı gördüğü kanunu reddedebilir. Halk teşebbüsü yöntemiyle anayasaya aykırı gördüğü kanunun yerine yeni bir kanun teklif edebilir ya da halk vetosu yoluyla anayasaya aykırı kanunun kaldırılmasını talep edebilir. Bu nedenle halkın anayasal denetim sürecine katılabilmesi açısından yarı doğrudan demokrasiler temsili demokrasilere göre çok daha avantajlıdır.

1924 Anayasası ise demokrasinin temel şartı olan seçimler haricinde (ki seçimler dahi 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçilene kadar bir anlam ifade etmemektedir) halkın yönetime katılımına imkân sağlayabilecek hiçbir yöntemi kabul etmeyerek 1921 Anayasası'nda da kabul edildiği gibi tamamen temsili bir demokrasi modelini benimsemiştir¹⁴³. Bu nedenle 1924 Anayasası'nda halk anayasal denetim yapabilme imkânından mahrum kalmıştır.

G. Anayasal Denetim Yapacak Özel Siyasi Heyetler ve 1924 Anayasası

Anayasal denetim konusunda başvurulabilecek bir diğer yöntem, meclisten çıkan kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir “anayasa konseyi/jürisi/komitesi” gibi siyasi bir heyet kurulmasıdır. Anayasa jürilerinin yapacağı anayasal denetim kanunların yürürlüğe girmesinden önce olabileceği gibi yürürlüğe girmesinden sonra da olabilir. Örneğin 1946 Fransa Anayasası ile kurulan Anayasa Komitesi kanunların yürürlüğe girmesinden önce anayasal denetim yaparken 1948 Kore Anayasası'nın kurmuş olduğu Anayasa Komitesi ise kanunlar yürürlüğe girdikten sonra anayasal denetim gerçekleştirmektedir¹⁴⁴.

Bu tarzdaki kurallar birçok farklı şekilde oluşturulabilir. Örneğin 1946 Fransa Anayasası ile oluşturulan Anayasa Komitesi kurulun doğal üyesi olan cumhurbaşkanı ve meclis başkanları haricinde tamamen parlamento

¹⁴³ **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 15; **Okandan**, Hükümlerlik Kudreti ve Buna Dahil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanununun Hususiyetleri, s. 325; Tark Z. **Tunaya**, “Türkiye Büyük Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 23, S. 3-4, 1958, s. 227-228.

¹⁴⁴ **Kuran**, s. 41.

tarafından seçilen üyelerden oluşmaktayken¹⁴⁵ 1949 Doğu Almanya Anayasası ile oluşturulan Anayasa Komitesinin ise parlamentoda bulunan siyasi partilerin güçleriyle orantılı olarak komiteye gönderdikleri üyeler ile parlamento tarafından seçilen üç yüksek mahkeme üyesi ve üç anayasa profesörü üyeden oluşması öngörülmüştür¹⁴⁶. Vermiş olduğumuz örneklerdeki benzer biçimde anayasa komitelerinin oluşturulma şekillerini teorik açıdan çoğaltmak mümkündür.

Anayasa Komitelerinin vereceği kararların niteliği de çok farklı şekillerde ayarlanabilir. Kurul tarafından verilen kararlar bağlayıcı nitelikte olabileceği gibi görüş bildirme niteliğinde de olabilir. Bağlayıcı nitelikte kararlar verebilen siyasi organlar politikacılardan bağımsızlaşabildikleri ve tarafsız davranabildikleri ölçüde bu organların yapmış olduğu denetimin yargısal denetime yaklaşması mümkündür. Örneğin 1958 Fransa Anayasası ile kurulan Anayasa Konseyi bu nitelikteki bir kurula örnek olarak verilebilir¹⁴⁷.

Anayasal denetim yapacak özel siyasi heyetlerin bir diğer türü ise yasama organı üyelerinin bir kısmından oluşan ve sosyalist cumhuriyetlerde görülen prezidyum usulüdür¹⁴⁸. Örneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yasama organı olan Yüksek Sovyet, sürekli toplantı halinde bulunmadığından Yüksek Sovyet Prezidyumu parlamentonun toplantıda olmadığı dönemlerde yasama işlevini yerine getirmektedir¹⁴⁹. 1936 ve 1977

¹⁴⁵ Deener, s. 195; Teziç, Anayasa Hukuku, s. 175.

¹⁴⁶ Deener, s. 198-199.

¹⁴⁷ Teziç, Anayasa Hukuku, s. 177.

¹⁴⁸ Kuran, s. 41.

¹⁴⁹ Davut Özyurt, "Rus Tipi Başkanlık Modeline Giden Yolda 1918 Rusya ve 1924, 1936, 1977 SSCB Anayasasında Karma Kuvvetler Birliğinin Uygulanması ve Sorunları", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 25, S. 1, 2021, s. 523-524.

Yasama işlevi yanında aynı zamanda bir yürütme organı da olan ve liberal demokrasilerde örneği olmayan prezidyum kurumu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Yaşar Gürbüz, Siyasal Sistemler, 1. Baskı, May Yayınevi, İstanbul 1980, s. 171-172; Davut Özyurt/Abdulkadir Saka, "Kolektif Başkanlık Teorisine Göre Yüksek Sovyet: İcra Kurulu Olarak Yüksek Sovyet Presidyumu ve Hükümet Organı Olarak Bakanlar Sovyeti", Ankara Barosu Dergisi, C. 79, S. 2, 2021, s. 94-103.

tarihli Sovyetler Birliği Anayasaları Yüksek Sovyet Prezidyumuna anayasal denetim yapma yetkisi de tanımıştır¹⁵⁰. Anayasa jürileri hakkında söylemiş olduklarımız prezidyum usulü için de geçerli olup bu denetim şeklinin de özü itibariyle etkin olduğunu söyleyebilmek pek mümkün görünmemektedir.

Anayasal denetim yapacak siyasi heyetlere benzer bir usul günümüzde İngiltere’de de uygulanmaktadır. İngiliz parlamentosunun her iki meclisinden gelen altışar üyeden oluşan İnsan Hakları Ortak Komitesi kanunların başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere İngiltere’nin taraf olduğu antlaşmalara uygunluğunu denetlemekte ve bu konuda parlamentoya görüş bildirmektedir¹⁵¹.

1924 Anayasası ise anayasa konseyine veya prezidyuma benzer bir yapıya yer vermemiştir. Bu kurullara bağlayıcı karar alma yetkisi tanınsa dahi üyelerinin bağımsız ve tarafsız olmayan siyasi kişilerden oluşması nedeniyle bu tarz kurulların ne derecede etkin bir denetim yapabileceği son derece şüphelidir. Bu nedenle 1924 Anayasasının bu konudaki eksikliğini esaslı bir eksik olarak görmemek gerekir.

H. Çift Meclis Sistemi ve 1924 Anayasası

Dünya genelinde parlamentolar ya tek meclisten ya da iki meclisten oluşmaktadır¹⁵². Federasyon devlet tipini benimsemiş devletlerde federe bölgelerin devlet yönetimine katılabilmesi açısından bir zorunluluk niteliğinde olan çift meclis sistemi, üniter yapıdaki devletlerde siyasi bir tercihten ibarettir¹⁵³. Bir başka deyişle, üniter yapıdaki bir devlet tek meclis sistemini benimseyebileceği gibi çift meclis sistemini de benimseyebilir. Üniter yapıdaki devletlerde çift meclis sisteminin tercihe kalmış olması bu sistemin lehinde ve aleyhinde birçok görüşün ileri sürülmesine sebebiyet vermiştir. Konumuz açısından önemli olan husus, çift meclis sistemlerinde ikinci meclislerin anayasal denetim yapabilme yetisine ilişkindir. Çift meclis sistemini savunanların bu konuda ileri sürdükleri argümanlardan

¹⁵⁰ Özyurt/Saka, s. 99.

¹⁵¹ Keskin, s. 80-81.

¹⁵² Tarihte parlamentoların ikiden fazla meclisten oluştuğu örnekler de bulunmaktadır ancak bunlar dikkate alınmayacak kadar istisnai niteliktedir.

¹⁵³ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 13. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2012, s. 272; Anayurt, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 301; Kaboğlu, s. 175; Gürbüz, s. 39.

biri de çift meclis sistemlerinde ikinci meclislerin birinci meclislerin yapacakları hukuka aykırılıklar karşısında bir denge unsuru olabileceğidir¹⁵⁴. İkinci meclisler, birinci meclisler tarafından kabul edilen anayasaya aykırı kanun tekliflerini reddederek veya gerekli düzeltmeleri yaparak anayasal denetim işlevi görebilecektir. Bu konuda güzel bir örnek 1876 Anayasası'nda bulunmaktadır¹⁵⁵. 1876 Anayasası'na göre ikinci meclis olan Heyeti Ayan, Heyeti Mebusan tarafından kabul edilen kanun tekliflerini anayasaya uygunluk bakımından denetlemek ve anayasaya aykırı gördüklerini reddetmek veya gerekli düzeltmelerin yapılması için Heyeti Mebusana iade etmekle görevlendirilmiştir (md. 64).

1924 Anayasasının yapım aşamasında bazı milletvekilleri tarafından çift meclis sistemi savunulmuş hatta bu konuda bir önerge dahi verilmiştir¹⁵⁶. Çift meclis sisteminin savunucuların biri de anayasa komisyonu üyesi olan Bursa milletvekili Refet Beydir. Refet Bey, çift meclis sistemini savunduğu konuşmasında *"kanuni esasinin bile payımal edildiği vâki olur ve hattâ kavanini adliyye tecavüz edilerek istiklâli mahakiminin ilga edildiği de vâki olabilir ve bu tecrübelere müsteniden hukuku esasiye kitaplarına düstur şeklinde geçmiş hakikatlerdir. Binaenaleyh bu gibi hadisat karşısında herhalde yine bir muaddile lüzum vardır. Bir muaddil vazifesini yapacak, hukuk prensiplerini, kavanini içtimaiyyeyi, kavanini iktisadiyyeyi lâyikiyle düşünerek ona göre maddeler üzerinde düşünecek bir meclise katiyen ihtiyaç vardır"*¹⁵⁷ diyerek ikinci meclislerin anayasal denetim konusundaki önemine dikkat çekmiştir¹⁵⁸. Çift meclis sistemi için verilen önerge genel görüşmeler esnasında ileri sürüldüğü için geri alınmış¹⁵⁹; ilgili maddenin görüşülmesinde ise gündeme gelmeyerek tek meclis sistemi

154 Şeref İba, Parlamento Hukuku, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, İstanbul, (Tarihsiz), s. 24; Arsel, Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler, s. 87-89; Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 843; Kapani, s. 287-288; Kuran, s. 36.

155 Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s. 97; Teziç, Anayasa Hukuku, s. 174; Kaboğlu, s. 329.

156 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7/1, 16.03.1924, s. 531.

157 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7, 09.03.1924, s. 236.

158 Konuşmanın tamamı için bakınız: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7, 09.03.1924, s. 234-236.

159 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7/1, 16.03.1924, s. 532.

benimsenmiştir¹⁶⁰. Böylelikle anayasal sistem ikinci bir meclisin yapacağı anayasal denetim imkânından mahrum kalmıştır.

İ. 1924 Anayasasındaki Anayasal Denetim Mekanizmalarına İlişkin Genel Değerlendirmemiz

1924 Anayasası'ndaki anayasal denetim mekanizmaları iki temel eksiklikten muzdariptir: çoğunluğunun denetiminin yine aynı çoğunluğa bırakılmış olması ve anayasal denetiminin bir uzmanlık konusu oluşu. Bu iki temel eksikliğin dikkate alınmayışı 1924 Anayasası'nın etkin bir anayasal denetim mekanizması kuramamasının önündeki en büyük engeller olmuştur.

Kimşenin kendi davasında hâkim olamayacağı hukukun evrensel ilkelerinden biridir¹⁶¹. Kişilerin kendi çıkarları söz konusu olduğunda tarafsız davranabilmeleri oldukça zordur ve bu nedenle günümüzde anayasal denetimin bağımsız ve tarafsız yargı organları tarafından yapılması daha büyük oranda kabul görmektedir. 1924 Anayasası ise kanunu yapan çoğunlukla kanunu kabul edecek çoğunluğun özdeş olduğunu dikkate almaksızın anayasal denetim konusunda meclis çoğunluğunu ve bu çoğunluğun türevlerinden oluşan makamları yetkilendirerek etkin olmayan bir anayasal denetim mekanizmasının oluşmasına sebebiyet vermiştir. 1924 Anayasasının kurmuş olduğu sistemde (Kelsen'in deyimiyile) kontrol edilmesi gereken merci, kontrol işlevini de üstlenmektedir¹⁶².

Diğer bir sorun ise anayasal denetimin bir uzmanlık konusu oluşudur¹⁶³. Anayasaların ve kanunların nasıl yorumlanması gerektiği hukukun çetrefilli konularından biridir. Bu nedenle bir kanunun anayasaya aykırı olup olmadığı her zaman apaçık olan bir şey değildir. Nitekim günümüzde Almanya gibi bazı ülkelerde anayasa mahkemesi üyesi olmak için hukukçu olmak gerekmektedir¹⁶⁴. Hukuk formasyonu bulunmayan meclis komisyonlarından, meclis çoğunluklarından ve cumhurbaşkanı gibi makamlardan anayasal denetim yapmasını beklemek bu nedenle gerçekçi bir

¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, C. 7/1, 16.03.1924, s. 540.

¹⁶¹ Bülent **Tanör**/Necip **Yüzbaşıoğlu**, Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul 2001, s. 470.

¹⁶² **Kelsen**, s. 865.

¹⁶³ **Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat**, s. 121; **Kuran**, s. 43-44.

¹⁶⁴ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 104.

beklenti olmayacaktır. Siyasi birer makam olan söz konusu mercilerin temel kaygısı iktidarda kalabilmek ve kamu yararını gerçekleştirebilmektir. Bir başka deyişle siyasi makamlar için yerindelik, hukukilikten önce gelir¹⁶⁵. Bu makamların gözünde hukukilik ikincil bir sorundur. Temel kaygısı hukukilik olmayan makamların özü itibariyle hukuki bir sorun olan etkin bir anayasal denetim gerçekleştirmesi ise pratik açıdan mümkün görünmemektedir. 1924 Anayasası'nda bulunmayan siyasi denetim mekanizmaları da siyasi olmalarından ötürü özleri itibariyle anayasa yargısının yerini tutabilecek nitelikte değildir. Varolmaları halinde sistemin daha iyi işlemesi imkân dâhilinde olmakla birlikte ne kadar iyi işleyebilecekleri oldukça şüphelidir. Bu nedenle 1924 Anayasası'ndaki bu eksiklikleri esaslı bir eksik olarak görmek pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak 1924 Anayasası, anayasanın üstün olduğunu ifade etmesine rağmen bunu etkin bir denetim mekanizmasına bağlamayarak parlamentonun sınırsız yetkilere sahip olduğu bir sistem kurmuştur. Anayasanın üstünlüğü ilkesi bakımından 1924 Anayasası, en azından çift meclis sistemini benimseyerek parlamentonun gücünü kısmen de olsa dengeleyerek anayasanın üstünlüğü ilkesinin gerçekleşmesine bir şans tanyan 1876 Anayasası'ndan dahi geride kalmıştır¹⁶⁶.

IV. ONTOLOJİK AÇIDAN ANAYASALAR VE 1924 ANAYASASI

İlk bölümde anlatmış olduğumuz üzere anayasalcılık düşüncesine uygun bir biçimde kaleme alınan bir anayasanın devlet iktidarını sınırlayabilecek nitelikte olması gerekir ancak tüm anayasaların bu amaçla kaleme alınmış olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir. Bazı anayasalar sınırlı devlet idealini gerçekleştirmenin tam aksine olarak devlet iktidarını temel haklar aleyhinde güçlendirme amacıyla kaleme alınmaktadır¹⁶⁷. Bu nedenle ontolojik açıdan tüm anayasaları bir saymamak ve sınıflamak gerekmektedir. Bu bölümde ontolojik açıdan anayasalara kısaca değinildikten sonra 1924 Anayasası bu sınıflamalar açısından değerlendirilmiştir.

¹⁶⁵ Erdoğan, Anayasal Demokrasi, s. 95-96; Kuran, s. 40.

¹⁶⁶ Okandan, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 9.

¹⁶⁷ Karşı anayasalcılık hareketleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 150-168.

A. Ontolojik Açıdan Anayasalar

Dar anlamda anayasalcılığın bir gereği olarak yazılı anayasa yapımının dünya çapında yaygınlık kazanmasıyla birlikte anayasa kavramının anlamı yozlaşmıştır. Günümüzdeki ülkelerin neredeyse tamamı yazılı bir anayasaya sahiptir ancak tüm anayasaların anayasalcılık ilkesi doğrultusunda kaleme alınmış olduğundan bahsedebilmek mümkün değildir¹⁶⁸. Anayasalar devlet iktidarını sınırlamak için kaleme alınabileceği gibi devlet iktidarını güçlendirmek veya zorba bir devlet iktidarını resmileştirmek için de kaleme alınmış olabilir. Bu durum ise anayasaların ontolojik açıdan sınıflanmasını gerektirmektedir. Ontolojik bakımdan anayasaların sınıflanmasından kastımız, bir anayasanın varoluş sebebine ve uygulama açısından önemine bakılarak sınıflanmasıdır.

Bu noktada temel ayırım anayasal devlet ve anayasalı devlet ayrımıdır¹⁶⁹. Anayasal devletler anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış bir anayasaya sahip ve bu anayasanın etkin bir şekilde uygulandığı devletlerdir. Anayasal devletlerin sahip olduğu bu tarz anayasalar ontolojik açıdan “garantist anayasa” ya da “normatif anayasa” olarak isimlendirilmektedir¹⁷⁰. Günümüz devletlerinden örnek olarak Almanya’nın ve İsviçre’nin garantist bir anayasaya sahip olduğunu ve bu devletlerin birer anayasal devlet olduğunu söyleyebiliriz.

Anayasalı devletler ise biçimsel anlamda bir anayasaya sahip olsa da bu anayasaların devlet iktidarını sınırlamak için kaleme alınmadığı veya bu amaçla kaleme alınmış olsa dahi anayasanın etkin bir şekilde uygulanmadığı devletlerdir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere anayasalı bir devlet iki tür anayasa sahip olabilir. Bunlardan ilki, devlet iktidarını sınırlamak için kaleme alınmamış bir anayasaya sahip olunmasıdır. Devlet iktidarını sınırlamak için değil de başka amaçlarla kaleme alınmış bu türdeki anayasalar “sahte anayasa” veya “itibari anayasa” olarak isimlendirilmektedir¹⁷¹. Sahte anayasalara benzer bir örnek, ilk ve tek Osmanlı Anayasası

¹⁶⁸ **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 18-19.

¹⁶⁹ **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 129; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 18-19; **Sabuncu**, s. 27.

¹⁷⁰ **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 131; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 149-150; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 39.

¹⁷¹ **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 131; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 149-150; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 39.

olan 1876 Anayasası'dır¹⁷². 1876 Anayasası ilk haliyle, devlet iktidarını düzenlemekte fakat mutlak monarşiyi kısmen sınırlamakla birlikte meşruti monarşi diyebileceğimiz bir düzen de kurmamaktaydı¹⁷³. Padişahın parlamentonun çalışma düzeni üzerinde oldukça önemli yetkilere sahiplere sahip olması (md. 7, 35, 43, 44), bakanlar kurulunun parlamentoya karşı değil padişaha karşı sorumlu olması (md. 27), parlamenterlerin kanun teklifinde bulunabilmek için padişaktan izin almasının gerekmesi (md. 53) ve padişahın kanunlar üzerinde mutlak veto yetkisine sahip olması (md. 54) gibi etmenler, 1876 Anayasasının ilk haliyle meşruti bir monarşi kurduğunu söyleyebilmeyi engellemektedir. Kısacası ilk haliyle 1876 Anayasası, anayasalcılık açısından Türk tarihinde bir ilerleme teşkil etmekle birlikte sorumsuz ve dokunulmaz olarak ilan ettiği padişahın (md. 5) yetkilerini genel olarak sınırlamayıp varolan gücünü büyük ölçüde hukukileştirdiği¹⁷⁴ için sahte bir anayasa olarak değerlendirilmeye müsait bir yapıdadır.

Anayasalı bir devletin sahip olabileceği ikinci tür anayasa ise anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış fakat etkin şekilde uygulanmayan anayasalardır. Bu tarzdaki anayasalar “kamuflej anayasa” ya da “görünüşte anayasa” olarak isimlendirilmektedir¹⁷⁵. Kamuflej anayasaya sahip bir devletin anayasası incelendiğinde devlet iktidarının sınırlandığı ve temel hakların güvence altına alındığı görülür ancak anayasanın etkin bir şekilde uygulanmaması sebebiyle uygulamadaki devlet iktidarı hiç de anayasal bir devlet görünümünü arz etmemektedir. Bir başka deyişle kamuflej anayasaya sahip bir devlet, sadece anayasası incelendiğinde anayasal bir devlet görünümüne sahip olan ama anayasa uygulanmadığı için fiilen sadece “anayasalı” olan bir devlettir. Kısacası, bu türdeki anayasaya sahip bir devlette anayasa, gerçek siyasi hayatı gizleyen bir paravan niteliğindedir. Kamuflej anayasaya sahip ülkelere örnek olarak Sovyet Sosyalist

¹⁷² **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 41.

¹⁷³ Kemal **Gözler**, Türk Anayasa Hukuku. 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2019, s. 57; **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 141.

¹⁷⁴ Halil **İnalçık**, Devlet-i Aliyye, C. 4, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, İstanbul 2020, s. 217-218; **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 144; **Gözler**, Türk Anayasa Hukuku, s. 57.

¹⁷⁵ **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım, s. 131; **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 149-150; **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 40.

Cumhuriyetler Birliği veya 20. yüzyılın sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri örnek olarak verilebilir¹⁷⁶.

B. Ontolojik Sınıflama Açısından 1924 Anayasası

Biçimsel anlamda bir anayasa olmayan 1921 Anayasası, olağanüstü koşullarda yazılmış ve kabul edilmiş olması sebebiyle oldukça kısa olan ve bu nedenle bir devletin ihtiyaçlarına tam manasıyla cevap verebilmekten uzak bir anayasaydı. Bu nedenle Milli Mücadelenin sona ermesi ve ardından Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması sonucunda 1924 Anayasası hazırlanmış ve kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nın kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli Avrupa Modeli bir anayasa yargısı kurmadığına şüphe yoktur. Ancak ikinci bölümde de değinmiş olduğumuz üzere her ne kadar katılmıyor olsak da bazı yazarlar anayasanın 103. maddesinin yargı organlarını anayasal denetim yapma hususunda yetkilendirmiş olduğunu ifade etmişlerdir. 1924 Anayasası'nın Amerikan Modeli bir anayasal denetimi benimsediği kabul edilse dahi bizce bu denetim de etkin bir denetim olamayacaktır çünkü 1924 Anayasası ölçü norm olarak kullanılabilme niteliğinden mahrumdur.

Kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekte ölçü olarak kullanılacak norm, anayasada başka bir norma atıfta bulunulmadığı müddetçe yalnızca anayasanın kendisidir¹⁷⁷. 1924 Anayasası'nın içeriğine bakıldığında ise anayasanın anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış olduğundan bahsedebilmek oldukça zordur. Anayasa, üyeleri halk tarafından seçilen bir parlamento kurmakta ve parlamenter bir hükümet sistemi benimsemektedir ancak ne temel hakları güvence altına almakta ne de çoğulcu bir demokrasinin gereklerine yer vermektedir¹⁷⁸. Kısacası, 1924 Anayasası anayasal bir devlet olmak için gerekli ölçü normları bünyesinde taşımadığına göre yargı organları anayasal denetim yapma konusunda yetkilendirilmiş olsa dahi bu yetki, sınırlı devlet idealinin gerçekleştirilmesi için elverişli bir araç olmaktan uzak olacaktır. Bu düşüncemizi birkaç örnek üzerinden göstermek isteriz.

¹⁷⁶ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, s. 148; **Yayla**, Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, s. 17.

¹⁷⁷ **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 2, s. 776.

¹⁷⁸ **Okandan**, Milli Hakimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuza Girişi, s. 32-33; **Anayurt**, 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 2.

1924 Anayasasının 9-30. maddelerinden oluşan “Yasama Görevi” başlıklı ikinci bölümünde TBMM düzenlenmektedir. TBMM’nin oluşunun ve işleyişinin düzenlendiği bu bölümde meclisteki azınlıkları koruyabilecek bir hükme rastlanmamaktadır. 1924 Anayasası meclis çoğunluklarının neyi nasıl yapabileceğini saymakla yetinmektedir. Anayasanın diğer bölümlerinde düzenlenen birçok husus “kanun çerçevesinde” tanıyarak meclis çoğunluğu sınırsız yetkilerle donatılmış olmaktadır. Her şey muktadir bir parlamentonun olduğu bir sistemi ise hukuki açıdan anayasal bir devlet olarak niteleyebilmek mümkün değildir. Anayasa çoğunluğun diktasına kapı aralayan bir sistem kurarak çoğulculuğun gerçekleşmesinin önünde bir engele dönüşmüştür. Nitekim, bu dönemde Demokrat Parti iktidarı tarafından çıkarılan 28.12.1957 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahilî Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Nizamname¹⁷⁹ isimli parlamento kararıyla meclis içtüzüğüne antidemokratik nitelikte birçok hüküm eklenerek muhalefetin etkinliği zedelense de bu içtüzük değişikliğinin çoğunlukçu bir demokrasi anlayışını benimsemiş olan 1924 Anayasası’na aykırı olduğunu ileri sürebilmek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan, anayasanın temel hak ve özgürlükler rejimi de oldukça sorunludur. Anayasa, birçok temel hakkı tanımakla birlikte (md. 69-88) bu hakların sınırlanabilmesi için tek şart olarak sınırlamanın kanunla yapılması gerektiğini ifade etmektedir (md. 68/2). Temel hakların sınırlanmasında sınırlamanın kanunla yapılmasından başka bir şart aranmaması TBMM’nin ilgili hakkı isterse yok edebileceği bir devlet düzeni kurulmasıyla sonuçlanmıştır¹⁸⁰. Anayasa tanıdığı temel hakların sınırlarını kanunların çizeceğini belirterek “anayasal hak” tanımını anlamsız hale getirmektedir. Anayasada tanınan bir hakkın sınırları tamamen TBMM’nin inisiyatifiyle çizilecekse anayasada bir hak tanımının ne anlamı kalmaktadır? Anayasada bir hakkın tanınması o hakkın TBMM tarafından da ihlal edilmesine bir engel olması gerekirken 1924 Anayasası tanıdığı hakların tamamını açıkça TBMM’nin emrine vermektedir. Böyle bir düzende temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı nitelikte olan hiçbir kanunun anayasaya

¹⁷⁹ 06.01.1958 tarih ve 9800 sayılı RG.

¹⁸⁰ **Anayurt**, 1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 7-8; Adnan **Küçük**, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 82, 2016, s. 8; İzzet **Eroğlu**, “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, *Yasama Dergisi*, S. 14, 2009, s. 82-83; **Kapani**, s. 116; **Mumcu**, s. 396-397.

aykırı olduğu iddia edilemez çünkü bizzat anayasa bu duruma kapı aralamaktadır. Anayasadaki işkence ve sansür yasağı gibi bazı ek güvence niteliğindeki hükümler bu konuda istisna olarak görülebilir ancak işkencenin ve sansürün ne olduğunun dahi yine TBMM tarafından belirlenecek olması bu istisnaları da anlamsız hale getirmektedir. Nitekim 1924 Anayasası döneminde (ve özellikle tek parti döneminde) insan haklarını ihlal eden birçok kanun çıkarılmış ancak etkin bir denetim mekanizması olmaması sebebiyle bu kanunlar uygulanmıştır. Bu nedenle 1924 Anayasası döneminde temel hak ihlallerinin başlıca amillerinden biri bizzat kanunların kendisi olmuştur¹⁸¹.

Diğer yandan, anayasa yargı organlarının bağımsızlığını (md. 8) ve hâkimlik teminatlarını da (md. 53-57) hiçbir şarta bağlı olmaksızın kanunun emrine vermiştir¹⁸². Kanunlar anayasalcılık ilkesine uygun olarak düzenlense dahi kişilerin hak arama haklarını kendileri aracılığıyla kullanacakları mahkemeler bağımsız ve tarafsız olmadığı müddetçe kanunların içeriğinin bir önemi bulunmamaktadır. 1924 Anayasası mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığını kanunlar çerçevesinde tanıyarak kişilerin hak arama özgürlüğünün önünde de bir engel oluşturmuştur. Bu nedenle yargı organlarına anayasal denetim yapma yetkisi tanınmış olsa dahi örneğin mahkemelerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını ihlal eden bir kanuni düzenlemeye hangi anayasa hükmünden hareketle karşı çıkılacaktır? Nitekim bu dönemde 03.03.1926 tarih ve 766 sayılı Hakimler Kanunu¹⁸³ ile 04.07.1934 tarih ve 2556 sayılı Hakimler Kanunu¹⁸⁴ başta olmak üzere mahkemeleri yürütme organının etkisi altında bırakabilecek birçok düzenleme yapılmıştır¹⁸⁵.

Öte yandan, anayasanın siyasi partileri güvenceli bir rejime bağlamaması sebebiyle 1925'te Terakkiper Cumhuriyet Fırkasının bir bakanlar kurulu kararıyla kapatılmasının ardından 1945'e kadar tek partili bir rejim

181 **Anayurt**, 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 18; **Eroğlu**, s. 91.

182 Ergun **Özbudun**, Anayasalcılık ve Demokrasi, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2017, s. 62; **Sabuncu**, s. 101; **Mumcu**, s. 395-396.

183 20.03.1926 tarih ve 326 sayılı RG.

184 14.07.1934 tarih ve 2751 sayılı RG.

185 **Beder/Altundiş**, s. 108-109.

yaşanmıştır¹⁸⁶. Tek partili bir rejimi ise demokratik olarak nitelemek mümkün değildir¹⁸⁷. Tek partili rejim nedeniyle yirmi seneyi aşkın bir süre seçme ve seçilme hakkı sözde kalmıştır. Bu dönemde 1924 Anayasası hukuken yürürlükte olsa da fiilen yürürlükte değildir¹⁸⁸. Fiiliyatta tüm yetkiler anayasaya göre sorumsuz ve yetkisiz olması gereken cumhurbaşkanının şahsında toplanmıştır¹⁸⁹. 1924 Anayasası'nın ikinci dönemi ise 1946-1960 yılları arasında süren çok partili siyasi hayat olmuştur. 1924 Anayasası ancak bu döneme geçilmesiyle birlikte uygulanmaya başlamıştır¹⁹⁰. Bu dönemde ise anayasanın çoğulcuğu güvence altına alacak hükümler içermemesi 27 Mayıs 1960 Darbesinin gerçekleşmesinde çok önemli bir etmen olmuştur¹⁹¹. Anayasada iktidara gelen çoğunluk partisinin istediği her şeyi yapabilmesine engel olabilecek neredeyse hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Siyasi rejim, denge ve kontrol mekanizmalarından mahrum olarak kurulmuştur.

1924 Anayasası'nın yargı organlarına anayasal denetim yapma yetkisi tanımış olsa dahi bu yetkinin 1924 Anayasası'nın içerik olarak ölçü norm olmaya müsait olmayan yapısı karşısında bir anlam ifade etmeyeceğine dair örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere 1924 Anayasası'nın içerik olarak noksan bir anayasa oluşu her türlü anayasal denetimi anlamsızlaştırmaktadır. Anayasanın içeriği revize edilmeden etkin bir anayasal denetim mekanizması kurulması bizce mümkün değildir. 27 Mayıs Darbesinden sonra yönetime el koyan asli kurucu iktidarın 1924 Anayasası'nı revize ederek yürürlüğe koymak yerine yeni bir anayasa yapmayı tercih etmiş olması da muhtemelen bu nedenledir. 1924 Anayasası'nın bu yönde revize edilecek olması halinde

¹⁸⁶ Ergun **Özbudun**, Otoriter Rejimler Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 77; **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 315-316.

¹⁸⁷ **Başgil**, Demokrasi Yolunda, s. 199.

¹⁸⁸ Mustafa **Erdoğan**, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 6. Baskı, Liberte Yayınevi, Ankara 2009, s. 99.

¹⁸⁹ **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 317; **Sabuncu**, s. 34.

¹⁹⁰ **Erdoğan**, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, s. 99.

¹⁹¹ Ali Fuad **Başgil**, İlimin Işığında Günün Meseleleri, 5. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2019, s. 23-25; **Özbudun**, Anayasalcılık ve Demokrasi, s. 106; **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 328; **Özbudun**, Türk Anayasa Hukuku, s. 33; **Eroğlu**, s. 87; **Kapani**, s. 114.

ortaya çıkacak metinde 1924 Anayasası'ndan çok az şey kalacak olması karşısında yeni bir anayasa yapılmasının tercih edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kısacası 1924 Anayasası temel hakları güvence altına almayarak sınırsız bir devlet iktidarının önünü açmıştır. Anayasa, TBMM'nin üstünlüğünü sağlamaya çalışan bir zihniyetle kaleme alınmış ve TBMM'ye sınırsız bir iktidar bahşetmiştir¹⁹². Türkiye'yi çağdaşlaştıracak devrimlerin hukuki engellere takılmaması kurucu iktidarın temel amaçlarından biri olduğu için¹⁹³ TBMM mutlak bir iktidar makamı olarak tasarlanmıştır. Tüm bunların bir sonucu olarak, devlet iktidarını sınırlamaması sebebiyle 1924 Anayasası, ontolojik sınıflama açısından bizce sahte bir anayasadır¹⁹⁴. Nitekim, başbakanlık tarafından kurulan ve bakanlık temsilcileri ile öğretim üyelerinden oluşan kurul tarafından hazırlanan 01.02.1952 tarihli Yürürlükteki Kanunlarımızda Tesadüf Olunan Antidemokratik Hükümler Hakkında Rapor'da da 1924 Anayasasının çoğulculuk açısından yetersiz niteliği açıkça ifade edilmiştir. Raporda antidemokratik kanunların tespitinde 1924 anayasasının kıstas alınmadığı çünkü bu anayasanın demokrasinin gerektirdiği başlıca kurumları kurmuş ve esasları tanımış olsa da demokratik bir rejimin gerektirdiği tüm şartları içermediği hatta anayasada antidemokratik hükümlere dahi rastlandığı ifade edilmiştir. Bu nedenle antidemokratik kanunların tespitinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi kurul tarafından temel alınmıştır¹⁹⁵.

Anayasanın anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış olduğu kabul edilse dahi üçüncü bölümde incelemiş olduğumuz üzere bu hususu denetleyecek etkin bir denetim mekanizması kurulmamış olması

¹⁹² **Okandan**, Milli Hakimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi, s. 30-33; **Küçük**, s. 49; M. Fatih **Çınar**, "Türkiye'nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı", Akademik Bakış Dergisi, S. 64, 2017, s. 599.

¹⁹³ **Tanör**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 328-329; Mehmet **Çetin**, "Türk Devlet Geleneğinde Anayasal Gelişmeler 1839'dan 1982'ye Anayasaların Ortaya Çıkış Neden ve Şekilleri", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 9, S. 2, 2014, s. 95.

¹⁹⁴ Erdoğan, 1924 Anayasasını kamuflej anayasa olarak nitelemektedir. **Erdoğan**, Anayasal Demokrasi, s. 41.

¹⁹⁵ Osman **Doğru**, 27 Mayıs Rejimi, 1. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 1998, s. 37.

nedeniyle anayasanın öngörmüş olduğu tüm düzenlemeler yasama organı karşısında zaten platonik olarak kalmaya mahkûmdu¹⁹⁶.

SONUÇ

Anayasalcılık hareketlerinin esas amacı, temel haklarla sınırlı bir devlet iktidarı idealini gerçekleştirmektir. Bu hareketin sonuçlarından biri olan anayasaların varlığının anayasalcılık açısından bir anlam ifade edebilmesi için ilk olarak, anayasaların anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış olması gerekir. Diğer yandan, bir anayasa anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış olsa dahi eğer anayasa hükümleri uygulanmıyorsa anayasanın varlığı bir anlam ifade etmeyecektir. Anayasanın varlığının bir anlam ifade edebilmesi, anayasaya aykırılıkların bir yaptırıma bağlanarak etkin bir anayasal denetim mekanizması kurulmuş olmasına bağlıdır. 1924 Anayasası'nı bu iki temel şart açısından ya da bir diğer deyişle anayasanın üstünlüğü ilkesi açısından değerlendirdiğimizde anayasanın bu iki şartı da sağlamadığını görmekteyiz.

İlk olarak, kurucu iktidar anayasayı devlet iktidarını temel haklar çerçevesinde sınırlamak amacıyla kaleme almamıştır. Anayasanın yapımına ilişkin müzakereler, anayasanın üstünlüğü ilkesinden ziyade parlamentonun üstünlüğü ilkesinin anayasanın yapımında esas alındığını göstermektedir. Bu nedenle anayasa, TBMM'yi sınırlayacak biçimde yazılmamıştır. Bu durum ise anayasanın anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda yazılmamış olduğunu göstermektedir. Kısacası, 1924 Anayasası'nı ontolojik açıdan sahte bir anayasa olarak görmek mümkündür. İkinci olarak ise 1924 Anayasasının anayasalcılık ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmış olduğu kabul edilse dahi kurucu iktidar anayasal denetim konusunda yargı organlarını yetkilendirmeyerek siyasi organlar tarafından anayasal denetim yapılmasını tercih etmiştir. Anayasal denetimin özü itibariyle hukuki bir denetim olması fakat siyasi organların yaptıkları denetimlerde hukukilikten ziyade yerindelik kaygısı duymaları, siyasi denetimin anayasanın üstünlüğünü sağlamada etkin bir yöntem olmadığını göstermektedir. Nitekim 1924 Anayasası dönemi uygulamaları da bu önermeyi doğrulamaktadır. Bu nedenle, 1924 Anayasası'nın anayasanın üstünlüğünü sağlayabilecek etkin bir denetim mekanizması kuramadığını ifade edebilmek mümkündür.

¹⁹⁶ **Okandan**, Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız, s. 21; **Atar**, s. 187; **Anayurt**, 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 9.

Özetle, 1924 Anayasasının anayasanın üstünlüğünü sağlayabilecek etkin bir denetim mekanizması kuramamış olması, anayasanın üstünlüğü ilkesini düzenleyen 103. maddenin TBMM'ye yönelik bir temenniden ibaret olan platonik bir hüküm olmasına sebebiyet vermiştir. Anayasal denetim konusunda sadece siyasi makamların yetkilendirilmiş olması parlamentonun anayasanın üstünde bir konuma çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Marshall'ın deyimiyle söyleyecek olursak 1924 Anayasası, TBMM açısından istediği zaman geçebileceği sınırlamalardan ibaret olmuştur. 1924 Anayasasının hem şekil hem de içerik olarak anayasalcılığa uygun olmaması dönemin uygulamaları açısından felaketle sonuçlanmış ve iktidara gelen partiler dört senede bir yapılan genel seçimler haricinde denetlenemeyen ve kontrol edilemeyen bir güce kavuşmuşlardır. 1924 Anayasası döneminde anayasanın verdiği imkânlardan yararlanılarak anayasaya aykırı olmayan fakat antidemokratik nitelikte olan birçok kanun çıkarılmıştır. Siyasi rejimin, çoğunlukların her şeye muktedir olduğu totaliter bir demokrasiye yönelmesi 27 Mayıs Darbesinin gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle darbeyle “demokratik” rejimin kesintiye uğramasında 1924 Anayasası'nın anayasalcılık ilkelerinden mahrum yapısı önemli bir role sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aguilar**, Cristian Letelier. “Anayasal Denetimin Anayasal Demokrasi-deki Rolü”. Anayasa Yargısı Dergisi. C. 34, 2017, s. 267-271.
- Akın**, Rıdvan. Türk Siyasal Tarihi: 1908-2000. 3. Baskı, On İki Levha Yayınevi, İstanbul 2019.
- Anayurt**, Ömer. “1924 Anayasası’nda Meclis-Yürütme İlişkileri”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C. 8, S. 39, 1996, s. 673-694.
- Anayurt**, Ömer. “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Hürriyetler”. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 7, S. 2, 2002, (Sayfa Sayıları Belirtilmemiş).
- Anayurt**, Ömer. Anayasa Hukuku Genel Kısım. 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2018.
- Anayurt**, Ömer. Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları. 19. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2019.
- Arsel**, İlhan. “Asayiş-Anarşi-Despotizm veya İktidar ile Hürriyet Arası Denge”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 29, S. 1, 1972, s. 61-104.
- Arsel**, İlhan. “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 11, S. 3, 1954, s. 60-104.
- Atar**, Yavuz. “Anayasanın Bağlayıcılığı ve Üstünlüğü İlkesi ve Bu İlkenin Anayasada Yer Almasının Hukuki Sonuçları (Anayasa m. 11)”. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 2, S. 2, 1989, s. 181-209.
- Balkar**, Kemal Galip. “Teşkilatı Esasiye Kanununa Aykırı Kanun Karşısında Mahkemenin Durumu”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 10, S. 1, 1953, s. 212-226.
- Balta**, Tahsin Bekir. “Türkiye’de Anayasa Yargısı”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 18, S. 1, 1961, s. 547-565.
- Barın**, Taylan. “Farklı Coğrafya ve Sistemlerde Anayasa Yargısının Doğuşu”. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi. C. 5, S. 10, 2017, s. 157-187.
- Barın**, Taylan. Anayasa Yargısının Demokratik Meşruiyeti. 1. Baskı, On İki Levha Yayınevi, İstanbul 2016.
- Başgil**, Ali Fuad. Demokrasi Yolunda. 6. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2019.

Başgil, Ali Fuad. İlimin Işığında Günün Meseleleri. 5. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2019.

Beder, Bülent/**Altundiş**, Mehmet. "Yasama ve Yürütme Fonksiyonlarının Yargı Bağımsızlığına Müdahalesi". Yasama Dergisi. S. 13, 2009, s. 85-121.

Bowell, Tracy/**Kemp**, Gary. Eleştirel Düşünme Kılavuzu. Çeviren Bilge Tanrıseven, 2. Baskı, TÜBİTAK Yayınevi, Ankara 2020.

Çapa, Mustafa. "Anayasal Devletin Ortaya Çıkışının Sosyo-Ekonomik Temelleri ve Anayasal Devlette Toplumsal Azınlıklar". Sosyal Bilimler Dergisi. C. 3, S. 2, 2018, s. 25-41.

Çetin, Mehmet. "Türk Devlet Geleneğinde Anayasal Gelişmeler 1839'dan 1982'ye Anayasaların Ortaya Çıkış Neden ve Şekilleri". Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. C. 9, S. 2, 2014, s. 84-99.

Çınar, M. Fatih. "Türkiye'nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı". Akademik Bakış Dergisi. S. 64, 2017, s. 586-607.

Dede, Kadir. "Anayasal Yargının Demokratik Meşruiyeti: Eleştiri ve Yanıtlar Üzerine Bir Değerlendirme". Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 4, S. 1, 2014, s. 125-148.

Deener, David. "Modern Anayasal Sistemlerde Yargı Denetimi". Çeviren Tuncer Karamustafaoglu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 26, S. 3, 1969, s. 179-205.

Delice, Aslan. Antropoloji Penceresinden Hukuk: Basit Toplumlarda Akrabalık İktidar ve Çıkar İlişkileri. 1. Baskı, On İki Levha Yayınevi, İstanbul 2013.

Doğru, Osman. 27 Mayıs Rejimi. 1. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 1998.

Emiroğlu, İbrahim. Mantık Yanlışları. 2. Baskı, Elis Yayınevi, Ankara 2011.

Endicot, Timothy. "Otantik Yorum". Çeviren İsmail Köküsarı, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 25, S. 2, 2021, s. 211-236.

Erdoğan, Mustafa. Anayasal Demokrasi. 8. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara 2010.

Erdoğan, Mustafa. Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset. 6. Baskı, Liberte Yayınevi, Ankara 2009.

Eroğlu, İzzet. “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”. *Yasama Dergisi*. S. 14, 2009, s. 79-157.

Franko, Gad. “Kanunların Teşkilat-ı Esasiyeye Muvafakatı”. Çeviriyazı: Kerim Akar, *Yasama Dergisi*. S. 42, 2020, s. 229-232.

Franko, Gad. “Kavaninin Teşkilat-ı Esasiyeye Muvafakatı”. Çeviriyazı: Kerim Akar, *Yasama Dergisi*. S. 42, 2020, s. 233-239.

Gökçe, Fuat/Dölek, Elif. “Anayasa Yargısı ve Demokrasi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. C. 5, S. 6, 2018, s. 118-143.

Gözler, Kemal. “Yorum İlkeleri”. *Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması, Hazırlayan: Ozan Ergül, (Baskı Sayısı Belirtilmemiş), Türkiye Barolar Birliği Yayınevi, Ankara 2013, s. 15-119.*

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. C. 1, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2020.

Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. C. 2, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2020.

Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. 13. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2016.

Gözler, Kemal. *Hukukun Genel Teorisine Giriş*. (Baskı Sayısı Belirtilmemiş), US-A Yayınevi, Ankara 1998.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*. 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2019.

Gürbüz, Yaşar. *Siyasal Sistemler*. 1. Baskı, May Yayınevi, İstanbul 1980.

Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. 12. Baskı, Siyasal Yayınevi, Ankara 2009.

Hukuk-ı Esasi Muallimi Midhat. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na Münafi Ahkamı İhtiva Eden Kavanin Hakkında Kazai Murakabe Meselesi”. Çeviriyazı: Kerim Akar, *Yasama Dergisi*. S. 43, 2021, s. 115-132.

İba, Şeref. *Parlamento Hukuku*. 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, İstanbul, (Tarihsiz).

İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. C. 4, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, İstanbul 2020.

Kaboğlu, İbrahim. *Anayasa Hukuku Dersleri*. 12. Baskı, Legal Yayınevi, İstanbul 2017.

Kapani, Münci. *Kamu Hürriyetleri*. 7. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2013.

Karamustafaoglu, Tuncer. "Anayasa Yargısının Önemli Sorunları". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 25, S. 3, 1968, s. 91-100.

Kaya, Semih Batur. "Hukuk Devleti, Demokrasi ve Anayasacılık Ekseninde Anayasa Yargısı ve Yargısal Aktivizm". Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 29, S. 3, 2015, s. 355-401.

Kelsen, Hans. "Anayasanın Yargısal Teminatı (Anayasa Yargısı)". Çeviren Yasin Sönmez, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 64, S. 3, 2015, s. 857-914.

Keskin, Erdoğan. "İngiliz Anayasa Hukukunda Parlamentonun Üstünlüğü İlkesi, Sınırları ve Brexit". Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 25, S. 1, 2021, s. 49-99.

Köküsarı, İsmail. "Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Yasama Yorumu ve Uygulaması". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 64, S. 4, 2018, s. 807-855.

Kuran, Alp. "Anayasanın Üstünlüğü ve Siyasi Rejimler". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 24, S. 1-2, 1959, s. 26-62.

Küçük, Adnan. "1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler". Liberal Düşünce Dergisi. S. 82, 2016, s. 5-54.

Küçükalp, Kasım/**Cevizci**, Ahmet. Batı Düşüncesi: Felsefi Temeller. 5. Baskı, İSAM Yayınevi, Ankara 2018.

Metin, Yüksel. "Anayasal Demokrasi İçinde Anayasa Mahkemesinin Konumu". Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 2, S. 1, 2012, s. 89-130.

Mumcu, Ahmet. "1924 Anayasası". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C. 2, S. 5, 1986, s. 383-400.

Okandan, Recai G. "Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 17, S. 1-2, 1951, s. 3-23.

Okandan, Recai G. "Hükümranlık Kudreti ve Buna Dahil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanununun Hususiyetleri". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 28, S. 2, 1962, s. 323-334.

Okandan, Recai G. "Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasi ve Kazai Teminatı Yönünden 20 Nisan 1340 Anayasamız". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 33, S. 1-2, 1967, s. 3-21.

Okandan, Recai G. "Milli Hakimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 27, S. 1-4, 1961, s. 21-33.

Özbudun, Ergun. "İngiltere'de Parlamento Egemenliği Teorisi". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 25, S. 1, 1968, s. 59-79.

Özbudun, Ergun. "Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri". Liberal Düşünce Dergisi. C. 17, S. 68, 2012, s. 5-18.

Özbudun, Ergun. Anayasalcılık ve Demokrasi. 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2017.

Özbudun, Ergun. Otoriter Rejimler Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye. 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2016.

Özbudun, Ergun. Türk Anayasa Hukuku. 13. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara 2012.

Özcelik, Selçuk. "Anayasanın Yorumlanması Konusunda". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 41, S. 3-4, 1975, s. 41-60.

Özkol, Adil. "Çağdaş Parlamenter Demokrasilerde Kuvvetli İcra Eğilimi". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 26, S. 1, 1969, s. 43-76.

Özyurt, Davut/**Saka**, Abdulkadir. "Kolektif Başkanlık Teorisine Göre Yüksek Sovyet: İcra Kurulu Olarak Yüksek Sovyet Presidyumu ve Hükümet Organı Olarak Bakanlar Sovyeti". Ankara Barosu Dergisi. C. 79, S. 2, 2021, s. 81-116.

Özyurt, Davut. "Rus Tipi Başkanlık Modeline Giden Yolda 1918 Rusya ve 1924, 1936, 1977 SSCB Anayasasında Karma Kuvvetler Birliğinin Uygulanması ve Sorunları". Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 25, S. 1, 2021, s. 513-549.

Sabuncu, Yavuz. Anayasaya Giriş. 12. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2006.

Tanör, Bülent/**Yüzbaşıoğlu**, Necip. Türk Anayasa Hukuku. 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul 2001.

Teziç, Erdoğan. "Kanunların Anayasaya Uygunluğunun "Esas" Açısından Denetimi". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 51, S. 1-4, 1985, s. 23-43.

Teziç, Erdoğan. Anayasa Hukuku. 7. Baskı, Beta Yayınevi, Ankara 2001.

Tikveş, Özkan. “Anayasa Mahkemesinin Teşkilat ve Fonksiyonları (Mukayeseli Bir İnceleme)”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 33, S. 1-2, 1967, s. 83-128.

Todorov, Tzvetan. Aydınlanma Zihniyeti. Çeviren Nüvit Bingöl, 1. Baskı, BGST Yayınevi, İstanbul 2019.

Tunaya, Tarık Z. “Türkiye Büyük Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. C. 23, S. 3-4, 1958, s. 227-247.

Turhan, Mehmet. “Anayasacılık Açısından Çoğunluk İlkesi”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. C. 50, S. 1, 1995, s. 401-413.

Turhan, Mehmet. “Anayasanın Hak Temelli Yorumu ve Anayasa Yargısı”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. C. 62, S. 3, 2007, s. 379-404.

Turhan, Mehmet. “Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 33, S. 1, 1976, s. 63-104.

Yayla, Atilla. “Anayasa ve Devletin Sınırlanması”. Liberal Düşünce Dergisi. S. 66, 2012, s. 9-11.

Yayla, Atilla. “Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler”. Liberal Düşünce Dergisi. S. 66, 2012, s. 13-22.